

FUNKCIJE I NAČINI OSTVARENJA LIKA JUNAKA U BAJKAMA IZ DOLINE NERETVE

Denis Vekić

Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku
dvekic@unizd.hr

UDK: 398.21:821.163.42
DOI: 10.15291/csi.4902
Pregledni članak
Primljen: 14. 4. 2025.
Prihvaćen za tisak: 20. 6. 2025.

Seдам rukopisnih zbirki donosi folklornu građu koja je sakupljena terenskim istraživanjem djelatnika nekadašnjega Instituta za narodnu umjetnost u Zagrebu sredinom prošloga stoljeća na području doline Neretve. Dvije rukopisne zbirke Maje Bošković-Stulli (1956; 1964) jedine donose bajke, uz ostale prozne oblike, dok još jedino rukopisne zbirke Nikole Bonifačića Rožina i Ivana Ivančana donose predaje, anegdote i legendarne pripovijetke sakupljene na tome prostoru. Uvidom u građu utvrđeno je da su dvije rukopisne zbirke Maje Bošković-Stulli relevantne za selekciju građe koja se proučava u ovome radu. Sveukupno se može prepoznati dvadeset bajki u obje zbirke, osam ih za junaka ima mladića, a dvanaest bajki ima junakinju, odnosno djevojku kao glavnoga lika. Proučavanje će biti usmjereno na bajke u kojima mladić ostvaruje funkcije junaka bajke. Pozornost je rada usmjerena na lik junaka i principe i metode kojima junak savladava zadatke i izazove. Oni se ostvaruju fizičkom snagom, snagom uma / lukavošću i čarobnom pomoći. Proučit će se specifični motivi ostvarenja mladića kao junaka bajke kako bi se utvrdili načini na koje se ostvaruju ta tri različita puta junaka. U analizi funkcija likova primijenit će se kulturno-povijesna metoda kojom će se prikazati zakonitosti oblikovanja svijeta junaka u kontekstu feudalnoga srednjovjekovlja, socijalno-povijesna metodu kojom će se proučiti način na koji lik junaka ostvaruje uspon na društvenoj ljestvici s osvrtom na psihoanalitički i mitološki pristup kojim će se pokušati upozoriti na motive arhetipske vrijednosti u kontekstu psihoanalitičkoga čitanja bajki.

KLJUČNE RIJEČI:

bajka, dolina Neretve, junak, motiv, usmena književnost

1. OKVIR I PROSTOR PROUČAVANJA

Fokus proučavanja usmjeren je u ovome radu na lik mladića, junaka usmenih bajka koje su zapisane u dvije rukopisne zbirke nastale na osnovi terenskoga istraživanja folkloristice, povjesničarke i teoretičarke književnosti, akademkinje Maje Bošković-Stulli na području doline Neretve. Riječ je o rukopisnim zbirkama *Folklorna građa s Pelješca i Neretve1*, 1956., IEF rkp. 257 i *Narodne pripovijetke, predaje i pjesme s Neretve i Pelješca2*, 1964., IEF rkp. 883. Prva od dvije rukopisne zbirke (1956.) donosi 115 prozних tekstova, od toga ih je 80 sakupljeno u dolini Neretve, a 6 ih se može promatrati kao bajke. Ostali prozni tekstovi zapisani su na području Pelješca. Druga zbirka (1964.) donosi 193 prozna teksta, od toga su 122 sakupljena u dolini Neretve, a 16 ih se može promatrati kao bajke. Također, ostali prozni tekstovi zapisani su na području Pelješca. Od ukupno 308 prozних tekstova, 202 teksta prikupljena su u dolini Neretve i može ih se prepoznati u obliku usmenih pripovijetki (bajke, legendarne pripovijetke, novelističke pripovijetke i šaljive pričice i basne), legendi i predaja (mitske, demonološke i mjesne).

Postoje i druge rukopisne zbirke s područja doline Neretve koje sadrže vrijedne folklorističke i usmenoknjiževne podatke. Riječ je o rukopisnim zbirkama od kojih je dvije zapisao Nikola Bonifačić Rožin (*Folklorna građa Neretljanske krajine*, 1964., IEF rkp 729 i *Karnevalski tekstovi iz Metkovića i Opuzena*, 1964., IEF rkp 730), jednu Ivan Ivančan (*Folklor donje Neretve i poluotoka Pelješca*, 1964., IEF rkp. 447), jednu Josip Milićević (*Etnološka građa sa ušća Neretve*, 1964., IEF rkp. 952) i jednu Stjepan Stepanov (*Folklorna građa iz Metkovića i s Pelješca*, 1964., IEF, rkp. 718). Te rukopisne zbirke sadrže folklornu građu koja donosi mnoštvo podataka o glazbenoj i plesnoj praksi, o pjesmi i njezinoj izvedbi i o tradicijskim običajnim praksama. Poneke zbirke sadrže zapise pripovijetki, predaja, anegdota i legendarnih pripovijetki, no ne i one koje bi se moglo klasificirati kao bajke. Tako se u zbirci Ivana Ivančana mogu pronaći četiri predaje i šaljiva pričica, a u zbirci Nikole Bonifačića Rožina sedam predaja, pet anegdota i dvije legendarne pripovijetke. Stoga se u njima ne mogu pronaći oni prozni oblici koji su relevantni za ovo proučavanje.

Uvidom u građu utvrđeno je da je u navedenim rukopisnim zbirkama bajke moguće pronaći jedino u onim zbirkama koje je zapisala Maja Bošković-Stulli. Sveukupno se može odrediti dvadeset bajki u obje zbirke. Ostale zbirke ne sadrže bajke, pa je fokus

¹ *Folklorna građa s Pelješca i Neretve*: <https://repositorij.dief.eu/a/?pr=iiif.v.a&id=69312&tify={%22view%22:%22thumbnails%22}>

² *Narodne pripovijetke, predaje i pjesme s Neretve i Pelješca*: <https://repositorij.dief.eu/a/?pr=iiif.v.a&id=69968&tify={%22view%22:%22thumbnails%22}>

usmjeren na dvije spomenute zbirke. Od dvadeset bajki osam ih za junaka ima mladića, a dvanaest bajki ima junakinju, odnosno djevojku kao glavnoga lika. Također, tri su teksta koja se proučavaju u ovome radu tiskana 1987. godine u knjizi *U kralja od Norina: priče, pjesme, zagonetke i poslovice s Neretve* autorice Maje Bošković-Stulli. Riječ je o tekstovima 1. Vrag i njegov učenik, 4. Smrt kuma i 10. Siromah i džini (Bošković-Stulli 1987: 21, 25, 31). Za potrebe ovoga rada proučavanje će biti usmjereno na mladića kao junaka bajke i na funkcije koje takav lik ima. Analiza bajki kojima je glavni lik djevojka, junakinja izvan je okvira ovoga rada. Motiviran različitim principima obavljanja funkcije junaka i junakinje bajke, za potrebe ovoga rada proučava se mladić kao junak koji savladava zadatke i prepreke snagom, umom/lukavošću i uz pomoć čarobnih pomagača i pomagala. S druge strane, sakupljene bajke s junakinjom prikazuju sasvim drukčije funkcije koje se ostvaruju preko ženskih likova i uvjetovani su društvenim kontekstom i životom žene u zajednici. Tako se može prepoznati bajke u kojima su djevojke žrtve ljubomore ili ih se testira u kontekstu pokazivanja ljubaznosti. Tada se može prepoznati lik junakinje žrtve koja je protjerana, kažnjena ili oteta (Propp 2012: 47). Sagledavši drukčije funkcije ostvarenja kod muških i ženskih likova, bilo je potrebno razdijeliti sakupljene bajke na one s muškim i one sa ženskim junacima. Stoga se u ovome radu proučavaju funkcije muškoga junaka u bajkama iz doline Neretve.

Spomenuta sakupljačka aktivnost na području doline Neretve rezultirala je iscrpnim rukopisnim zbirkama koje su pokazale kako je pripovjedna plodnost, barem nekad, u ovome kraju bila značajna i osebujna. Uvidom u suvremeno stanje pripovjedne aktivnosti u razgovoru sa sugovornicima iz obitelji kazivača od kojih sam sakupljao usmenoknjiževnu građu ovoga kraja informiran sam o slaboj pripovjednoj plodnosti u suvremenosti. Prema iskazima sugovornika, plodnost je slaba zbog promjene načina življenja i činjenice da se ostvaruje polagana urbanizacija prostora doline Neretve. Također, popularizacija autorskih bajki posredstvom škole i medija te fokusiranost djece na raskošne akcijske filmove ne ostavljaju kazivačima mnogo prostora za pripovijedanje i afirmaciju narodnih bajki. Jasno je da je uzorak bajki malen za opsežnije proučavanje građe i da je trenutačno stanje na terenu takvo da se rijetko, ako i uopće mogu pronaći kazivači koji će ispričati narodnu bajku, a da ju ne prepričaju u dvije-tri rečenice.

2. METODE I TEORIJSKI OKVIR

Pozornost je rada usmjerena na proučavanje zapisa iz navedenih rukopisnih zbirki s fokusom na principe i metode junakova ostvarenja u savladavanju zadataka i izazova fizičkom snagom, snagom uma / lukavošću i čarobnom pomoći. Kroz ove tri katego-

rije ostvaruju se junaci u sakupljenim narodnim bajkama iz doline Neretve. Kako bi se utvrdili načini na koje se ostvaruju ta tri različita puta junaka, koristit će se kulturno-povijesnom, socijalno-povijesnom i folklorističkom metodom s ponekim osvrtom na psihoanalitički i mitološki pristup materiji. Metodom analize funkcija likova pokušat će se predočiti kvalitativne osobine lika koje se smatraju vrlinama mladića u bajkama, koristeći se spoznajama kulturološkoga metodološkog pristupa posredstvom kojega će se promotriti društveni status junaka i njegov uspon na društvenoj ljestvici. Uspom na društvenoj ljestvici uz pomoć čudesnih pomoćnika i predmeta sinonim su za bajke (Hameršak 2011: 57). Sukladno tome junakov je put ujedno i uspon na društvenoj ljestvici, ali i put samoostvarenja s pomoću snage tijela, uma ili nadnaravnih pomoći. Metodom proučavanja sižea te analizom funkcija lika predstaviti će se sadržaj bajke prema njezinim dijelovima. Time bi se proučila i analizirala struktura junakova putovanja u bajkama koje se očituje u trima uopćenim elementima: junak odlazi na put, suočava se s izazovima, vraća se transformiran (Campbell 2009). S druge strane, ukratko su predstavljeni siže i radnja bajke koja prati uspon junaka do osvajanja princeze (Bacchilega 2010: 468) te predstavljanje povijesti bajke izdvojene od folklor (Jorgensen 2012: 510).

Funkcije su lika junaka i osnovni dijelovi bajke, dok u razvoju radnje važnost imaju postupci likova. (Propp 2012: 29). Vladimir Propp, iako u strukturalističkim okvirima, analizom djelovanja junaka bajke postavlja siže za koji smatra da je konstantan u bajkama Uvidom u 31 funkciju likova narodne bajke, koje Propp opisuje i definira, razvidno je kako proučavane bajki u ovome radu ne donose nizom sve funkcije prema savršenome sižejnom formatu, već se odabrane funkcije javljaju kao kompilacija najvažnijih funkcija za strukturu pripovijedanja. Jedna od proučavanih bajki (*Papalugonja i čarobni konj*) nema ni cjelovitu pripovjednu strukturu, nego se ostvaruje kao djelomična bajka u kojoj su mnoge funkcije preskočene, ali je junak ipak ispunio osnovne zahtjeve za ostvarenje i uspon na društvenoj ljestvici. Za potrebe proučavanja ostvarenja funkcija lika muškoga junaka u sakupljenim bajkama u radu će se koristiti znanstvenim spoznajama relevantnih autora društveno-povijesne metode kojom će se predočiti društveno normiranje junaka i njegova uloga u zajednici. Lik junaka bajke po svemu vrši jednake funkcije, no njegove karakteristike mogu varirati pa se može prepoznati junaka koji iskušava sile snažnije od sebe, junaka koji tiho trpi, lijenoga, vedroga, otvorenoga junaka, neustrašivoga odgonetača zagonetki, hlabroga ratnika, suosjećajnoga i nemilosrdnoga junaka. Svi oni imaju različite karakteristike, ali vrlo slične, ako ne i jednake funkcije (Lüthi 1970: 137).

Cilj je rada metodom analize i deskripcije funkcija lika junaka i motiva koji se na njega odnose, dedukcije, generalizacije i sinteze utvrditi svrhu i načine ostvarenja i

djelovanja mladića u funkciji junaka i proučiti atribucije koje se uz njega vežu. Put do aktualizacije junaka u bajkama bit će u fokusu ovoga rada jer će se predstaviti načini aktualizacije lika, njegovo djelovanje i uloga čarobnih predmeta i pomoćnika u ostvarivanju toga cilja. Za potrebe rada i s obzirom na tipove funkcija lika junaka koje mu se pridaju, koristit će se zbirnim spoznajama različitih metoda proučavanja bajki kako bi se inkluzivnim postupkom došlo do što više podataka i spoznaja.

U psihoanalitičkome okviru analize junaka bajki, on postaje simbolični izlječitelj trauma i nositelj težnji društva te se na njega apliciraju ideali i moralne vrijednosti koje su poželjne za specifičnu zajednicu. Društvena je uloga lika junaka bajke važna jer se u njemu odražavaju smjernice i obrasci koji su potrebni društvu kako bi se ono obnovilo i nosilo s problemima na koje nailazi. Stoga se može reći kako se recipijenti uzdaju da će junak učiniti za njih ono što sami žele učiniti, a ne mogu zbog logičkih i društvenih ograničenja. Posredstvom prijenosa potreba kazivača i recipijenta na lik junaka uočava se njegova alegorijska funkcija posrednoga izvršavanja zadataka koje mu zajednica zadaje konstruiranjem sižea bajke.

Junak je onakav kakva ga zajednica želi vidjeti, on je slika njihova psihičkog stanja, njihovih potreba i projekcija. Umjetnost je odraz stanja umjetnika i svijeta u kojemu živi, pa se umjetničko djelo odražava u njemu. Primjerice, Carl Gustav Jung opisuje stanje latentne psihoze zajednice koja se suočava s početkom Prvoga svjetskog rata, napetost se političkoga i društvenoga stanja reflektira na neurotično psihološko stanje zajednice (Jung 2023: 207–212). Na taj se način uočava psihičko oblikovanje zajednice izvanjskim utjecajima i unutarnjim reakcijama na njih. Junak bajke tako postaje projekcija ideja recipijenata i junak univerzalno predstavlja ideju koja će postaviti ravnotežu. Dodatno je junakova funkcija ostvarena osobinama idealiziranog junaka koje djeca, a posebno dječaci, projiciraju na funkciju oca (Franz, von: 2007: 81). Time se odlike muškoga junaka bajke predstavljaju u savladavanjima problema na način na koji su ih muškarci kroz povijest najčešće rješavali. Fizička spremnost da se obrani nemoćne, zaštititi obitelj, pobijedi silovitoga neprijatelja i mučenički izdrži patnje osobine su koje dječaci traže u vlastitu ostvarivanju u obitelji, a time i u zajednici. Razvijajući smjer psihoanalitičkoga pristupa analizi bajke, von Franz služi se mitološkim sadržajem kako bi prodrla do zajedničkih arhetipova koji ih povezuju, a posebno se oslanja na emocionalne funkcije koje smatra idejnim pokretačima (Franz, von 2007: 28–29). U mitovima vidi osnovne obrasce ljudske psihe koja je otisnuta u kulturi. Isto tako napominje da je u bajkama svjesna kulturna građa svedena na minimum pa upozorava da su parapsihološka iskustva podloga za stvaranje „lokalnih saga”. (Franz, von 2007: 32–35)

Vladimir Propp pridaje pozornost i „apstraktnim predstavama” jer posredstvom ka-

rakteristika ili osobinakoji se pridaju junacima i drugim likovima bajka se približava mitološkomu sadržaju unatoč univerzalnim funkcijama pa niz funkcija vidi u obliku epske retardacije (Propp 2012: 103–107). Max Lüthi također prepoznaje ritualni i obredni sadržaj za koji pretpostavlja da dolazi iz mitskoga usmenog korpusa, ali je sve to „nevidljivo” u visoko stiliziranoj formi bajke (Lüthi 1974: 65). Tako se u bajkama čudesno i stvarno pojavljuje ravnopravno (Marks 1998: 6). Junak se pri susretu s nadnaravnim postavlja kao netko tko je navikao nadnaravno gledati svaki dan, te je tako ogrezao na cjelokupne situacije koje se manifestiraju kao nadogradnja na svakodnevni, realni život (Lüthi 1986: 90). Lüthi takav princip opisuje kao jednodimenzionalnost i utvrđuje ga u obliku forme koja mora biti zadovoljena da bi takva formulacija situacije bila prihvatljiva i preporučljiva pri generiranju priče, „(...) junak narodne bajke vidi i iskušava mnogo fantastičnije stvari nego ostali da pritom ne trepne okom” (Lüthi 1986: 6).

Arhetipska ogoljenost od vlastita paranormalnog iskustva u psihoanalitičkome pristupu tumačenja bajki navodi na promatranje junaka kao univerzalnoga lika, na psihološku funkciju koja predstavlja objedinjene ideje o njegovu ostvarenju. Taj će pristup pomoći da se junake bajki promotri u sferi kolektivne projekcije zajednice, iste zajednice koja je potaknuta nesvjesnim arhetipskim slikama koje implementira u narativnu strukturu. „Početno stanje bajke okončava buđenjem junakove samosvijesti”, tvrdi Vladimir Biti koji upozorava da junak bajke postaje tek pomoćnik, izvršitelj, reakcija na „htijenje koje je u početku bilo izručeno junaku” (Biti 1981: 132).

Nastavno na uvažavanje kolektivnoga nesvjesnog sadržaja, koji se grupira u motive i arhetip junaka i koji ima specifično značenje za zajednicu, razvija se u proučavanju ideja socijalno-povijesna interpretacija jer omogućuje da se funkcije likova bajke promatraju kao potreba zajednice da se preko njih suočavaju s preprekama. Slijedom proučavanja njemačkoga folklorista Augusta Nitschkea, Jack Zipes predstavio je socijalno-povijesnu interpretaciju bajki (Hameršak 2011: 27). Jack Zipes konfrontira mišljenje da je bajka sadržajno književna izmišljotina bez direktne reference na određenu zajednicu ili povijesnu tradiciju i smatra da su ljudi prošlih vremena gledali na usmenu predaju i na bajku kao na sredstva s pomoću kojih su mogli izraziti potrebe, želje i frustracije. Nadalje, smatra da su usmene predaje služile kao kohezivni element zajednice u premošćenju jaza u razumijevanju društvenih problema, i to jezikom i narativom koji je poznat iskustvima recipijenata (Zipes 1984: 4). Junaci mladići iz starije narodne europske bajke, koja nastaje u feudalnim društvima, ostvaruju uspjeh kroz stjecanje imetka i društvenoga statusa (Zipes 1984: 34–35).

Osim toga, zanimljivo je opažanje Lutza Röhricha koji navodi da se u društvenoj sferi bajka ne bavi stabilizacijom moći, već rušenjem struktura, čime se implicira njezina proaktivna narav jer se mijenjaju društveni uvjeti. Ona donosi više od zadovolje-

nja materijalnih želja jer donosi i unutarnje zadovoljstvo (Röhrich 1983: 104). Toj se ideji može pridodati Lüthijeva opservacija da bajka nije „poezija želje” niti je surogat, nego pjesnički ovladava svijetom zrcaleći sve bitne elemente čovjekova postojanja (Bošković-Stulli 1983: 129).

Bez obzira na njezinu utemeljenost u povijesnim društvima, Zipes smatra da se bajka odvija u kontekstu vječnosti, pa navodi kako završetkom bajke ona ponovno započinje i tako se ostvaruje u vječnome pojavljivanju i s vječnom porukom. Promatra frazu „once upon a time” u kontekstu oznake budućnosti i vječnosti, pa i sam sadržaj bajke stavlja u kontekst utopije s njezinim izvornim značenjem „nemjesta” (Zipes 1992: xiii; Röhrich 1976: 25). Time se približava perspektivi psihoanalitičkoga pristupa, kojom se implicira kreiranje narativnoga i motivskoga sadržaja iz bazena kolektivne psihe posredstvom arhetipskih motiva i priča koji proizlaze iz individualnoga iskustva „invazijom nesvjesnog sadržaja” (Franz, von 2007: 11–40). S druge strane, Maja Bošković-Stulli smatra stereotipnim „shvaćanje da pripovijetke traju u ničime nedodirnutom isključivo usmenom kontinuitetu od dalekih davnina do danas.“ Smatra da su se uvijek usporedno javljali književni utjecaji u usmenom kazivanju, kao i usmeni u književnim tekstovima (Bošković-Stulli 1997: 15).

Slijedom ideje da su parapsihološka iskustva podloga lokalnim sagama, a da su arhetipske priče proizašle iz individualnoga iskustva, von Franz u bajci vidi odraz „opće ljudske osnove”, a u osnovnoj strukturi i arhetipskim elementima mita vidi kulturnu kolektivnu svijest naroda iz kojega potječe (Franz, von: 2007: 42–44). Time se utvrđuju osnove za poveznice u metodama proučavanja junaka bajki jer primjerice Max Lüthi pridaje bajci kontekst apstrakcije i bezvremenosti (Lüthi 1986: 24–37). No jednostavnost bajke, prema Lüthiju, nije rezultat njezine primitivnosti, nego rezultat „redukcije prethodne složenosti” (Biti 1983: 47). Presjekom različitih metoda proučavanja bajki razaznaju se zajedničke osobine na kojima leže pojedine postavke o vječnoj i univerzalnoj poruci, utopijskom kontekstu, zasnovanome na arhetipskome poimanju svijeta i čovjeka i apstrahiranju funkcija bajke do univerzalnih kategorija čovječanstva koje su gotovo jednake u mnogim društvima. Ideja junaka se ostvaruje na sličan način i u sličnome obliku, s jednakim funkcijama i ulogama.

Stoga mladi junak kao lik i predstavnik težnji i potreba zajednice ujedno predstavlja i arhetip zajedničke svijesti o tome što junak treba biti i predstavljen je na pojednostavljen način te se ostvaruje kao simbol ideja koje ga konstruiraju. Junak bajke uz nadnaravnu pomoć i žrtvovanje odsijecanjem glave u bajci o Janku i „morskoj curi” iz društveno-povijesne perspektive predstavlja, prema Zipesu, ideju seoske i monarhističke borbe u preuzimanju moći u feudalnome društvu i ideju pravde i moći koja svrgava kaos i destruktivnu, tiranijsku narav vlasti (Zipes 1984: 29), a iz psihoanali-

tičke perspektive snagu ega da ostvari težnje ega u borbi s neurozom individualnoga i društvenoga karaktera, da ostvari sklad s jastvom (Franz, von: 2007: 85).

Osim toga, Marc Girard kroz prizmu psihoanalitičkoga pristupa upozorava na okrutnost odraslih prema djeci i nasilje koje se provodi nad slabijima, kao i na to da bajka u sebi nosi smjesu kolektivnoga nesvjesnoga i da hrani fantazme o obnovi (Girard 2013: 10, 11, 19, 22). Iz društveno-povijesne perspektive, junak je u bajci lik čije osobine pojedinci trebaju asimilirati u svoje živote i djelovati u smjeru činjenja velikih djela i žrtve za obitelj i/ili zajednicu, pa se to prepoznaje u legendama o Robinu Hoodu, kralju Arthuru ili Williamu Wallaceu kada se te likove mistificira i mitologizira od povijesnih ličnosti do apstrakcije u liku junaka. Propp i Lüthi polaze od analize kompozicije i stila bajke pa se njihova ideja istovjetnosti tipa bajke podudaraju (Bošković-Stulli 1983: 120–122).

Junak bajke može činiti sve što kazivač želi. Mogućnosti su kazivačke inspiracije neiscrpne i bogate atribucijama jer se u bajku može utkati svaka želja i svaka fantazija, jer ona u svojoj strukturi oslobađa kreativnost i pripovjedačku sposobnost opisujući iskustvo nemogućih i apstrahiranih likova. Evelina Rudan upozorila je na skretanje pogleda prema načinu na koji kazivači tretiraju žanr bajke u odnosu na predaju. Kao što je von Franz istaknula da pri proučavanju biljki trebamo proučiti i tlo iz kojega one rastu (Franz, von 2007: 25), tako je i Rudan ukazala na potrebu istraživača da se osvrnu i na proučavanje odnosa prema bajkama onih koji ih stvaraju i prepričavaju. Tako postavlja vjerovanje u istinitost kao okosnicu u razdvajanju žanrova bajke i predaje iz kazivačke pozicije. Rudan zaključuje da je na terenu teško pronaći vrsne kazivače bajki, dok gotovo svi imaju bogat ili manje bogat repertoar predaja. (Rudan 2016: 17–18). Upozorava da se u kazivača usmene predaje „može prometnuti bilo tko”. Time se ukazuje na stav kazivača o stilskoj razlici između bajki i predaja.

3. ŽIVOT ILI SMRT – USPON NA DRUŠTVENOJ LJESTVICI

3.1. ODRUBILA MU GLAVU I POSTAO KRALJ³

Neobični događaji vezani za junakovo rođenje i djetinjstvo istaknuti su na samome početku bajke rečenicama: „Bila ti jedna majka i čaća i nisu nikako imali dice. Jednom im se rodilo dite i nazvali su ga Janko i niko nije tío da im dođe za kuma”

³ Kazivao Miće Dropulić, Zapisala Maja Bošković-Stulli 20. 9. 1956. u Opuzenu. Maja Bošković-Stulli: *Folklorna građa s Pelješca i Neretve 1956*. IEF rkp. 257, str. 34–37.

(Bošković-Stulli 1956: 34). Tom se informacijom predodređuje i obilježava junaka za neobična djela koja će izvršiti u radnji bajke. Njegovo je rođenje kratko navedeno, a zagonetnost toga događaja oblikuje se frazom „jednom im se rodilo dite” te, za potrebe predstavljanja lika bajke, ne čudi da nitko nije htio biti kum djetetu koje je došlo na svijet u specifičnim okolnostima čime se navješćuje da će junaka pratiti slične specifične okolnosti. Time kazivač nagovješćuje Jankovu posebnu ulogu u zajednici. Osim toga, sam kraj bajke opisuje događaj junakove smrti i oživljavanja čime se opet ističe/naglašava važnost specifičnoga rođenja jer će junak živjeti dva života – prvi u kojemu je na putu ostvarenja i drugi u kojemu je ostvaren i preporođen, ponovno rođen. Stranac putnik kojega je u domaćinstvo primila Jankova obitelj pristaje biti kum djetetu i obitelji daje „pet para” čime se upozorava na minimalnu količinu novca, sitniš ili pak na neodređenu svotu koju se obilježava spomenutom frazom. Strančev je pristanak na kumstvo još jedan od markera kojim se predstavlja junaka bajke. Osim toga, kada se kum ponovno pojavi u vrijeme Jankova mladenaštva, prodaje njegovoj obitelji konja za „pet para” koje Janko isplaćuje. Transakcijom se isplaćuje Jankov dug za uslugu, ali se i zadobiva čarobnoga pomagača koji junaku pribavlja čarobne predmete i govori kako savladati zadatke.

Svi navedeni podatci pripremaju junaka za izvanredno putovanje ostvarivanja sudbinske funkcije. Janko odlazi na put u samostalan život tražeći službu. Kralj u bajci predstavlja vrhovnu vlast nad životom i smrti te se njegovi zadatci Janku zasnivaju na iskorištavanju Jankova čarobnog potencijala kako bi stekao još više nego što posjeduje. Tako svaki od zadataka na svoj način predstavlja predmete bogatstva, moći i dugovječnosti – sve što čovjek opsjednut materijalnim želi zadobiti. Konj je junaku darovao zlatno pero s pomoću kojega on izvrsno obavlja zadatak čišćenja staje i brige o kraljevim konjima. Izdajnički sluga krade pero i predaje ga kralju koji sada od junaka traži još. Tu počinje junakovo stvarno putovanje i ostvarenje trodijelne strukture bajke. Zadan je cilj, a junak, da bi do njega došao, treba ispuniti kraljeve zadatke i zahtjeve. Smrt je motivacijski pokretač jer predstavlja kaznu za neispunjene zadatke. Junak je prisiljen obaviti dva zadatka za čije je ostvarenje ulog sam život – uloviti zlatnu pticu i uhvatiti „morsku curu”. Pticu lovi pomoću sjemenki zlatne pšenice kod bunara gdje zlatne ptice piju vodu, a djevojku uhvati namamivši ju s prijateljicama do nakita koje je bilo posuto po stolu i stolici pod šatorom. Kako junaku i doliči, nije prisvajao pticu ni djevojku, no kralj je prekoračio granice pohlepne ljudske naravi kada je prisiljavao djevojku da se uda za njega na što djevojka odgovara „Kako da se udam za te, kad si star. Nego ti meni donesi mrtve i žive vode i mač.” (Bošković-Stulli 1956: 36) Time je određena presuda kraljevoj pohlepi koja je isprva bila usmjerena na bogatstvo (zlatna ptica), na čarobnu putenost (morska cura), te na kraju na pomla-

đivanje, vječnu mladost.

„Morska cura” je od toga trenutka zauzela kraljevu poziciju davanja zadataka, pa ga je hijerarhijski već svrgnula jer mu je dala zadatak koji on prenosi na junaka koji sada za kralja treba donijeti mrtvu i živu vodu. Vodu su mu donijele vrane koje se može promatrati kao simboličke navjestiteljice skore smrti.

„Morska cura” posjeduje čarobno znanje kojim želi prevariti kralja uvjeravajući ga da će se pomladiti kada mu odsiječe glavu i namaže ga živom vodom. Kralj ne vjeruje i izlaže junaka postupku odsijecanja glave kako bi se uvjerio u valjanost izjave. Djevojka to i učini, pa se kralj prepusti, a djevojka napravi obrnut postupak mazanja vodom te kralj ostane mrtav. Tako Janko postaje kralj, oženivši se „morskom curom”, a da pritom nema signala koji bi sugerirali da se odvija nešto jako neobično ili čudno. Sjedinjenje junaka sa ženskim nadnaravnim bićem u bajkama je dio prikaza odnosa prema nadnaravnome, odnosno nepostojeće začudnosti prema nadnaravnome. Proučavajući odnos prema nadnaravnome, Max Lüthi uviđa mnoštvo primjera pojavnosti nadnaravnoga u bajkama, ali kao temeljnu odrednicu postavlja upravo odnos junaka bajke prema nadnaravnome. Nema nekoga posebnog koda ni ključa za prepoznavanje nadnaravnoga u tim bajkama. Ide se čak i dalje; nisu nepoznati slučajevi bračnoga sjedinjenja junaka i djeve drugoga, onoga svijeta. „Junak narodne bajke ne oklijeva oženiti mladenku onostranog svijeta, ili vještčinu kći koja je obdarena magičnim vještinama. On ne primjećuje neobičnosti vezane za nju” (Lüthi 1986: 9). Ljiljana Marks također navodi da se u bajkama čudesno i stvarno pojavljuju ravnopravno (Marks 1998: 6).

Zašto je Janko predodređen da postane kralj i zašto je nužno svrgnuti kralja u ovoj bajci? Je li fokus ove bajke usmjeren na Jankovu pobjedu ili na kraljev pad? Jasni znaci predodređenosti junaka za velika djela očituju se u uvodnome dijelu specifičnoga rođenja i iskupljenja duga od „pet para” čime stječe čarobnoga pomagača. Time je junak prošao inicijacijski put kušnje kako bi mu se darovala i nametnula uloga onoga koji će svojim djelima donijeti sklad svijetu koji je narušen djelovanjem negativnoga lika u bajci. Negativni je lik bajke pohlepni kralj koji zanemaruje svoju funkciju služenja dobrobiti svojega naroda u kraljevstvu. Njegova pohlepa i superiorno iskorištavanje položaja dovode do narušavanja dotadašnjega sklada. Kraljevska funkcija u zajednici predstavlja zakonodavni autoritet kojemu i sam podliježe. Poznate su srednjovjekovne legende koje problematiziraju i detaljno opisuju okrutno djelovanje vladara koji je prestao vršiti funkciju čuvara ravnoteže i postao tiranin zbog ekscesivnoga iskorištavanja vlasti i moći. Takve legende problematiziraju, npr. Uthera Pendragona i njegovu pohlepu prema Igraine, šerifa Nottinghama i njegovu tiraniju, Barbaru Celjsku (Crnu kraljicu) i Elizabetu Bathory i njihovu okrutnu narav.

Arhetipska je uloga kralja koji utjelovljuje „božansko načelo o kojem ovisi cjelo-

kupna psihička i fizička dobrobit naroda” narušena i cijela zajednica trpi pod tiranijom (Franz, von 2007: 73). Nadalje, osnovna je funkcija zemaljske kraljevske vlasti u uspostavljanju pravde i mira, ravnoteže i sklada svijeta (Chevalier i Gheerbrant 1987: 299). Budući da kralj u primitivnim zajednicama reflektira psihičko i fizičko zdravlje zajednice, razvila se i ideja o potrošnosti kralja koji je jednom bio na vrhuncu pravedne moći, a sada se troši i potrebno ga je mijenjati (Franz, von 2007: 72). Mijenjanje kralja za novoga, pravednoga i uravnoteženoga kralja postupak je svladavanja hijerarhije u kojoj igru igra „morska cura”. U tekstu se bajke nije razlučilo radi li se o morskim ljudima koji prebivaju u morima ili djevojka pripada nekome dalekom kraljevstvu na moru. Tekst navodi da se „morska cura” „vozila” s prijateljicama i da su stale uz obalu, čime se sugerira da su djevojke pristale brodom uz obalu i izašle na kopno. Djevojku se imenuje posredstvom pripadnosti moru, a njezino djelovanje je provedeno uz pomoć mrtve i žive vode. Nameće se ideja o vodi koja ispire negativne aspekte kraljeva djelovanja i ideja o tajnovitoj lijepoj djevojci koja vodom unosi promjene u kraljevstvu. Ako se uzme u obzir da je morska djevojka jedini ženski lik ove bajke i središnji lik uspostavljanja reda u nastalome kaosu, onda je potrebno promotriti njezinu ulogu u ostvarivanju junaka jer se on ne ostvaruje logičnim samoustoličenjem, nego upravo djelovanjem ženskoga lika.

Bitan je detalj da se djevojka ne želi udati za kralja jer smatra da je on prestar. Ne navodi se da je ona premlada za njega, nego da je on prestar, čime se stvara zamka za kraljevu pohlepu i pokušaj da prevari prirodni zakon starenja. Uhvativši se u zamku, kralj pristaje na pomlađivanje iako ono podrazumijeva smrt odsijecanjem glave. Postupak se na kraljevu zapovijed isprva izvršava na Janku te odsijecanje i mazanje Jankove glave mrtvom, pa onda živom vodom ponovno oživljava mladoga junaka. No morska djevojka ponavlja postupak na kralju samo obrnutim redoslijedom voda te kralj ostaje mrtav. Čini se da je mazanje bilo nepotrebno jer je kralj već bio mrtav. Motiviran pohlepom predao je glavu pod mač koji mu je presudio. Dvije su stvari važne u isti mah – djevojka ostvaruje plan svrgavanja kralja, Janko se podčinjava zapovijedi do samoga kraja života. Time se djevojka iz bajke postavlja na mjesto sutkinje i pridaje joj se atribucija čarobnice koja vlada vodama. Posebno je važna u detronizaciji mačem čime se mač javlja kao sredstvo vlasti, a Janko se postavlja u oprečnu poziciju prema kralju. Tako se prikazuje narav žrtvovanoga junaka koji je pokoran svjetovnoj i nadnaravnoj vlasti, kako mu i nalaže junačka narav, a prikazuje se i narav kralja tiranina koji troši život junaka za svoju pohotu i pohlepu. Ako se promotri početak bajke i uoči znakovito rađanje junaka te ako se promotri kraj i uoči krotko polaganje života za uspostavljanje ravnoteže kraljevstva, može se sagledati žrtvena funkcija junaka preko čijega se života stvara red.

Motiv pomlađivanja vodom može se pronaći u bajci *Ferdinand vjerni i Ferdinand nevjerni* u Grimmovim bajkama. Također, motiv pomlađivanja u vodi prisutan je i u nordijskoj mitologiji. „Mazanje” vodom života poznato je i kao pomlađujuće kupanje, *Das Verjüngungsbad* (Gobyn 1989: 135–136). Sličan motiv u kojemu djevojka ubija kralja kako bi ustoličila junaka javlja se u bajci *Ferdinand vjerni i Ferdinand nevjerni* (*Ferenand getrü und Ferenand ungetrü*) Braće Grimm. Osim toga, psihoanalitičkim čitanjem natjecanja odrasloga i mladoga muškarca za mladu djevojku sugerira se sloboda djevojaka od očeve volje, odnosno „pravo zaljubljenih nasuprot društvenom poretku koji se temelji na autoritetu očeva” (Girard 2013: 62). Ukazivanjem na problematičnu razliku u dobi kralja i djevojke usmjerava se recipijenta jasno prema ideji nedoličnoga i neprirodnoga, čak pogubnoga jer kralj zbog takve želje i pokušaja prisile na vjenčanje, a time i na spolni odnos, ostaje bez glave.

Ostvarenje junaka u matrimonizaciji, obnovljenoj mladosti i kraljevanju konačne su nagrade njegovoj krotkosti i poštenu služanju. Čini se da je junak mladić postigao uspjeh onda kada je krotko služio svojim vrlinama i nije pokazao pohlepu za zlatom, za putenošću i za vlašću kao što je to činio kralj. Služeći kralju, ispunio je svoje obaveze koje je tražio kada je zaželio služiti na kraljevu dvoru. Dok je skrbio da zadovolji kraljeve potrebe riskirajući vlastiti život, nije pao u iskušenja izdaje i pohlepe, no potpuna je sloboda nastupila tek onda kada ga je odabrala morska djevojka i ponudila mu kao nagradu razvrgavanje službe i ovladavanje kraljevstvom u kojemu živi.

Već prije u radu spomenuto je da postoje legende o Utheru Pendragonu, Arturovu ocu koji nije imao kontrolu nad svojom pohotom kao njegov sin. Ova bajka o Janku donosi male, ali znakovite naznake posudbe nekih motiva iz ciklusa legendi o kralju Arturu. Morska djevojka iz bajke koja izvodi čaroliju mrtve i žive vode izravno je povezana s atribucijom vode, tim više što nema imena nego imenovanu osobinu – djevojka mora. Janka uzdiže na mjesto kralja mačem kojim izvodi ceremoniju. Njezina ljepota kojoj ne može odoljeti ni kralj i njezina pripadnost nekomu dalekomu, nepoznatom svijetu ovija njezin lik misterijem i moćnim prisustvom koje mijenja hijerarhiju kraljevstva. Dama iz jezera (*Dame du Lac*) u drevnim arturijanskim legendama nadnaravna je žena koja savjetuje mladoga junaka i koja ga vodi na putu do uspjeha. Osim toga, u legendama takav lik ispunjava tri funkcije: funkciju ljubavnice, majke ili one koja daje upute (Paton 1903: 170–171). Osnovne funkcije „morske cure” slične su onima koje ima dama iz jezera, posebno stoga jer obje imaju opisno ime koje ih veže uz vodu. Također, slična je funkcija čarobnoga ustoličenja mačem mladoga, dostojnoga junaka na kraljevsku funkciju. Dostojni junak također je obilježen specifičnim dolaskom na svijet i kumstvom koje mu donosi čarobno pokroviteljstvo. Dostojno oplođenje junaka, lojalnost vladaru, poštivanje čednosti i spremnost da položi svoj život

dovode junaka u potencijalnu vezu s osobinama viteza Gawaina koji je glasio i kao model za viteške atribucije. Jollesovim riječima, ovdje se jasno vidi zaokupljenost bajke „očekivanjem kako bi se zapravo u svijetu moralo zbivati”, odnosno zaokupljenost „naivnom čudorednošću” (Jolles 2000: 223–225). Bajka se time izmiče i suprotstavlja „pravdi” stvarnosti, pa prakticirane viteške vrline bivaju uvijek nagrađene. To se vidi i u Jankovoj „pobjedi” nad smrću jer je ona vrhunac i rezultat objektivne stvarnosti života, pa se i ona u bajci dokida novim Jankovim životom u koji ulazi mlađi i ljepši.

Usporedbe s motivima legendi i romanci o kralju Arturu moguće su samo u nekim motivskim markerima, no bajka o Janku ne može se promatrati kao izravna ili neizravna refleksija arturijanskih legendi jer joj nedostaju ključni i detaljni elementi pomoću kojih bi se moglo napraviti takvu jasnu poveznicu. Pojedini elementi ukazuju na moguću pojavnost motiva koji upućuju na pojavnost dame iz jezera i viteza punoga vrlina kojega ona ustoličuje na kraljevsku poziciju. Janko je na tragu Gawainova primjera viteštva, tim više što ostvaruje brak s „morskom curom” te se ostvaruje i u odnosu sa ženom. Kraljeva prisila u kojoj Janko mora ispuniti zadane zadatke ako želi ostati živ podsjeća na motive iz mitova o Perzeju i Jazonu koji dobiju teret ispunjavanja nadljudskih zadataka nadljudskim naporima, uz pomoć bogova i božica i pritom „osvajaju” srca budućih svojih žena.

Hrvatske bajke u različitim verzijama također nude motive čarobnih životinjskih pomagača, najljepše žene kojom se kraljević ženi i čudesnoga oživljavanja kraljevića (Taš 1953: 4–7; Krausel 1955: 9–11). Lijepa djevojka, zvana „krasa djevojka” (Drenovac, Gospić) „morska cura” (Opuzen), „najlipča mlada” (Kringa, Pazin) presuđuje i smrtno stradava vladar koji daje zadatke junaku, a junak se njome ženi. Pravda se očituje u priznavanju legitimnosti kraljeve krvne linije ili ustoličenja mladića ponovnim oživljavanjem čime se simbolično označava i kraljevstvo oživljeno mladim vladarom kojega poštuju i kojemu pomažu čarobna bića.

3.2. PAPANUGONJA I BAJKA DJEVOJKA NA STAKLENOJ PLANINI⁴

Ponekad kazivači bajku prepričaju da bi prenijeli informaciju koju ona nosi, a to prepričavanje ne ostavlja prostora za umjetnički izričaj ili za umjetničku interpretaciju bajke. Takva sažeta bajka donosi informacije iz radnje i sadržaja i ostvaruje se u najjednostavnijemu pripovjednom obliku kojim se može prenijeti informacija, pa se

⁴ Kazivala Joza Barbir, rođ. Tutavac 1877. Rodom iz Slivna. Zapisala Maja Bošković-Stulli 12. 10. 1964. u Kuli Norinskoj. Maja Bošković-Stulli: *Narodne pripovijetke, predaje i pjesme s Neretve i Pelješca 1964.* IEF rkp. 883, str. 70.

može govoriti o krnjoj verziji izvornoga oblika bajke, posebno jer izostaje trodijelna struktura i poneka važna informacija o likovima. Npr. dva starija brata nisu uspješna u obavljanju zadatka koji im je povjeren, ali kazivačica samo prenosi informaciju da oni nisu uspjeli, a da je najmlađi brat uspio jer je zajahao konja i odmah zatražio ono što je kralj obećao – kočiju zlata i svoju kćer.

Bez obzira na sažetost radnje mogu se uočiti osnovni motivi koji bi ovu bajku mogli kategorizirati pod idealni tip priče naslova „The Maiden on the Glass Mountain“ (*Djeva na staklenoj planini*). U obje bajke junaci imaju zadatak čuvati plast sijena. Dvojica starije braće bježe od straha kada ih potres probudi, no treći brat uspije izdržati, uočava konja koji krađe sijeno, obuzdava ga i naređuje mu da ga odvede do princeze kojom će se oženiti. Čarobni konj koji govori omogućuje jahanje na planinu i osvajanje princeze. U ovoj bajci nema akcijskoga dijela gdje junak tri puta jaše uz staklenu planinu da bi došao do princeze, nego se radnja prekida nakon što junak uhvati konja i naredi mu da mu, kao čarobni konj, donese „kraljevu ćer i kočiju blaga“ (Bošković-Stulli 1964: 70). Time bajka završava. Može se zaključiti da ova bajka u ovome obliku obuhvaća podčinjavanje moćnoga, čarobnoga konja, ali ne obrađuje drugi dio izvornoga oblika bajke gdje se junak s pomoću konja uspijeva popeti na staklenu planinu do princeze koja u krilu čuva tri zlatne jabuke. Bez obzira na sažetu fabulu, osnovne se funkcije junaka javljaju i ostvaruju, pa se s razlogom može razmišljati o problemu praoblika i usmjerenju ciljnomu obliku bajke koji ne mora biti i idealni oblik (Lüthi 2018: 194).

Junakovo ime još je jedan važan dokaz koji upućuje na moguću varijantu bajke *Djevojka na staklenoj planini*. U idealnome obliku bajke junak je povezan s pepelom te ga se opisuje kao onoga koji sjedi i spava u pepelu ili se igra u njemu. Ponekad mu se daje i ime koje ima korijen u riječi pepeo. Tako se u ovoj verziji bajke junak zove Papalugonja (pepeo, lûg. Od srvnjem. *louge*). Johannes Bolte i Jiří Polívka takvo su opisno imenovanje nazvali *männlichen Aschenbrödel* (muškarac Pepeljuga) (Bolte; Polívka 1912: 184). U engleskim prijevodima imena junaka javljaju se varijante *Ashboy*, *Ashlad* i *Cinderface* koje također upućuju na pepeo (Howitt i Howitt 1852: 233; Roslyn 2022: 30). Uz navedene motive koji se nalaze u prvome dijelu sižea ove bajke, ime junaka vrlo je specifično i odgovara sličnim imenima iz drugih varijanti bajke što upućuje na to da se radi o djelomično ispričanoj bajci čiji je izvorni oblik naveden pod nazivom *Djevojka na staklenoj planini*.⁵

Često se polazi od stajališta da bajke u sebi nose mitološki sadržaj i da se ostvaruju u

⁵ „Ashlad, the foolish hero“, *The Princess on the Glass Hill*: https://en.wikipedia.org/wiki/The_Princess_on_the_Glass_Hill#Norway (20. 10. 2025.)

motivima i temama svojstvenim mitologiji i mitu uopće. Tumačenje postanka bajki iz mitova predstavili su braća Jacob i Wilhelm Grimm kada su u bajkama uočavali ostatke već izgubljenih i prastarih mitova indogermanskih naroda (Bošković-Stulli 1978: 52). Norveška istoimena bajka *Jomfruen på glassberget* (Asbjørnsen 1922: 131–149) donosi motive koje se može pronaći i u sižeima nekoliko nordijskih saga koje opisuju ljubavni žar i Siegfridovo konačno osvajanje Brunhilde. Djelo o legendarnim ličnostima, *Skáldskaparmál*, donosi podatak o junaku Nibelunga, Sigurðu, koji jaše konja do vrha planine Hindarfjall na kojemu sjedi Brynhildr koja se zaklela da se neće udati dok do nje ne dođe čovjek bez straha. Junaka prati i brat Gunnar, pa se ti motivi iz bajke u kojima se najmlađi brat natječe za djevojku također podudaraju s motivom iz ove priče. Sigurðr u *Eddi Snorrija Sturlusona* također se natječe sa suparnicima, ali jedini uspijeva osvojiti Brynhildu koja je bila smještena na vatrom ovjenčanom vrhu planine Hindarfjall. (Sturluson 1848: 75) Također, *Völsunga* saga detaljno opisuje sudbonosni susret Sigurda i Brynhild na vrhu planine Hindfjall (*The Volsunga Saga*, 1907: 84–85). Motiv susreta junaka Sigurda i valkire Brynhildr na vrhu planine Hindarfjall također je opjevan u pjesmi *Fáfnismál* koja je izvorno zapisana u islandskome kodeksu, manuskriptu *Codex Regius* iz 13. stoljeća (*Edda. Die Lieder des Codex Regius*, 1914: 183–184). Junaka se savjetuje da s osvojenim zlatom zadobije ruku svoje buduće žene Guðrún. Prostor planine i njezina vrha doličan je i dopušten samo junacima i princezama, stoga se ovdje na tome samotnom mjestu Sigurðr i Brynhildr mogu susresti. U jednoj od verzija Brynhildr je začarao, uspavao Odin trnom od kojega je usnula i ostala na vrhu planine. Motiv začarane kraljevine, a u ovome slučaju princeze ratnice odjevene u žičanu košulju, naoružane mačem i okružene vatrenim prstenom na vrhu planine, može predstavljati animu, komplementarni dio Sigurðra. Anima se otkriva junaku nakon što je pobijedio sjenu – zmaja Fafnira i nakon što je nagrađen za takav pothvat. Tek nakon što je savladao kušnju, borbu sa zmajem iz pećine, može doseći animu, ali ju ne i integrirati jer se u navedenim pjesmama odmah nakon susreta s Brynhildr junak usmjerava na ženidbu svojom budućom ženom Guðrún, dok Jung sugerira kako Brynhildr ne samo da predstavlja Odinovu animu nego ima *sadržaj majčina imaga* (Jung 2009: 604, 646–648).

Prema psihoanalitičkomu čitanju, Marie-Louise von Franz smatra da planina predstavlja put k samospoznaji jer će upravo na njezinu vrhu junak otkriti tajnu anime (Franz, von 2007: 185). Također, u bajci *Jomfruen på glassberget* određuje se precizno dan svetoga Ivana u srpnju koji označuje ljetni solsticij, pa se u priči o Brynhildr, koja opasana vatrenim prstenom sjedi ili spava na planini jer ju je Odin uspavao trnom, može promatrati u kontekstu prijenosa simbola vjerovanja vezanih za Sunce. Njezina usnulost na planini naslanja se i na ideju o Odinovoj trajnoj prisutnosti i ono-

ga kojega se čeka da se ponovno probudi, a što je obilježeno u motivu usnuloga kralja iz planine (Franz, von 2007: 199). Motiv usnuloga junaka poznat je diljem Europe i aplicira ga se na mnoge legendarne i povijesne osobe, kao što su kralj Arthur (Simpson 1986: 206–209), Karlo Veliki, danski kralj Holger, kraljević Marko itd.⁶ (Briggs 1976: 370–372).

Iako zapisana bajka o Papalugonji ne ostavlja mnogo tragova, prisutni su ipak oni važni koji nesumnjivo vode ka zaključku da je nepismena osamdesetsedmogodišnja kazivačica Maji Bošković-Stulli ispričala samo dio bajke koju se prema izvornoj i cjelovitoj formi naziva *Djevojka na staklenoj planini*. Čuvanje plasta sijena, zadobivanje čarobnoga konja, natjecanje s braćom, ime Papalugonja i zadobivanje kraljevine: sve su to smjernice da se ovu kratku i okrnjenu bajku poveže s njezinom izvornom varijantom.

3.3. ČAROBNAKOV UČENIK I TRANSFORMACIJSKA POBJEDA⁷

Motiv izbjegavanja smrti i otimanja neizbježnom obrađuje se u bajkama na slične, ali i slojevite načine, pa se u njima mogu pronaći različiti načini na koje je junak prevario prirodnu konstantu kao što je smrt. U kontekstu simboličke kategorije koju se može pridati smrti kao tiranijskoj sili, kojoj se podvrgava cijela priroda, mogu se promatrati ostvarenja u motivima, kao što su pomlađivanje i potencijalni vječni život junaka dobiven pomazanjem živom vodom te uspavljivanje/ubojstvo zmaja iz prethodnih primjera. Bajku o bijegu čarobnjakova učenika ispričao je, tada sedamdesetjednogodišnji, Mate Suton koji ju je čuo „kao dijete u Vidu od nekog starca” čime se pojačava dojam sadržaja i teme. Odnos mladoga pripravnika u čarobnjaštvu i staroga mentora, od kojega želi pobjeći, reflektira se u sukobu mladosti i starosti, ali i u sukobu talentiranoga nad onim koji čuva drevno znanje. Pripovjedna struktura ove bajke u kojoj čarobnjakov učenik pokušava pobjeći od svojega učitelja ostvaruje se u četiri dijela: učenje magije, magični bijeg, varka u prodaji sina, transformacijska borba.

Posljednju fazu u strukturi ove bajke odlikuje dinamika i zabava jer se junak na domišljate i lukave načine spašava iz čarobnjakovih zamki. Campbell navodi da je bijeg omiljena epizoda narodne priče (Campbell 2007: 204). Bijeg u transformaciji prisutan je i u grčkoj mitologiji kada riječni bog Penej pretvara Dafne u stablo lovorike kako

⁶ D. L. Ashliman: *Sleeping Hero Legends*. <https://sites.pitt.edu/~dash/sleep.html> (zadnji pristup 18. 8. 2025.)

⁷ Kazivao Mate Suton, rođ. 1885. Zapisala Maja Bošković-Stulli 22. 9. 1956. u Vidu. Maja Bošković-Stulli: *Folklorna građa s Pelješca i Neretve 1956*. IEF rkp. 257, str. 67–70.

bi pobjegla Apolonovoj potjeri. Sukob učenika i mentora predmet je narodnih priča antičkoga vremena kao i keltskih narodnih priča. Njihovo rivalstvo očituje se u nadmudrivanju, a mnoge europske priče s tim motivom problematiziraju učenikov bijeg transformacijama koje predstavljaju borbu čarolija sve do konačne smrti protivnika (Zipes 2001: 347).

U ovoj bajci sin, čarobnjakov učenik uspješno izbjegava čarobnjakovu zamku, pretvorivši se u golubicu, iako ga čarobnjak proganja u obliku sokola. Golubica padne u ruke kraljeve kćeri na balkonu dvorca. Sokol se pretvara u čovjeka i traži od kralja ukradenu jabuku u koju se pretvorio čarobnjakov učenik. Jabuka progovara kraljevni da ju baci u zrak i onda se pretvori u hrpu prosa koje padne na tlo. Čarobnjak se pretvori u kvočku s pilićima nadajući se da će u prosu pronaći svojega učenika. Međutim, sin/učenik preobrazi se u lisicu i zadavi kvočku i piliće. Pretvaranja se ne opisuju, nego se samo navode oblici transformacije: „mali se stvori u golubicu”, „a soko stvori se kao čovik”. Niz učenikovih pretvaranja ide redom: golubica – jabuka – proso – lisica, dok se čarobnjak, prateći redom transformacije, pretvara u sokola – čovjeka – kokoš i piliće. U prvim dvjema transformacijama pretvara se u predatore, snažnije oblike lovaca svojega plijena, ali učenikov trik je u pretvorbi u proso čime čarobnjaka navodi na pogrešan korak pretvorbe u kokoš, čime postaje ranjiv i u konačnici ubijen.

Tjelesna transformacija pod učinkom naučene magije ili stečenoga magijskog umijeća u ovoj se bajci upotrebljava da bi se postigle specifične sposobnosti. Budući da je mladićev otac zaključio da je sina predao vragu i budući da čarobnjak/vrag traži da mladić kod njega uči još jednu godinu, radnja bajke nakon jedne godine odvija se u nekoliko dana i posvećuje se mladićevu transformacijskom bijegu. Mladić u više transformacija u životinju pokazuje vještinu i mudrost u bijegu od svojega učitelja te tako dokazuje svoju vrijednost i samostalnost. Transformacijski bijeg završava smrću stranca/vraga/čarobnjaka, i to u fazi kada je mladić bio lisica, a čarobnjak kokoš. Upravo simbolička slika u kojoj lisica davi kokoš prenosi poruku da je mladić u svojoj finalnoj transformaciji poprimio osobine lisice koju u usmenim pričama i vjerovanjima krasí lukavost i mudrost.

U bajci se dva puta javlja intrigantna fraza: „stisni oči, progledaj”. Prvi ju put izgovara čarobnjak kada učenika odnosi do svojih odaja:

– *Ujti me za ramena, stisni oči.*

Kad je stiska oči, reče;

– *Progledaj.*

A kad tamo, u najvećim palačim. (Bošković-Stulli 1956: 68).

Čarobnjak nakon godinu dana mladićeve službe na isti način putuje prostorom/dimenzijom do mjesta sastanka s dječakovim ocem: „Stisni oči, progledaj”. Poslije će na isti način mladić oca ponijeti do kuće (Bošković-Stulli 1956: 68). Fraza „vidjeti zatvorenih očiju” rabi se metaforički da bi se opisalo stanje više svijesti ili da bi se opisala promjena svijesti o poznatim stvarima; spoznaja teško dokučivoga iskustva. Uzevši u obzir psihoanalitički pristup proučavanju bajki, moguće je frazu „stisni oči – progledaj” promatrati u kontekstu uravnoteženja nesvjesnoga sadržaja sa svjesnim. Sličnu frazu donio je Carl Gustav Jung u pismu koje je Jung napisao pacijentici Fanny Bowditch 1916. godine: *Who looks outside dreams; who looks inside awakes*. (Jung 1973: 33) Ona podrazumijeva osvještavanje jastva kroz proces suočavanja s nesvjesnim sadržajem.

Lik čarobnjaka, mudroga starca, u teoriji Jungovih arhetipova predstavlja unutarnje znanje, transformaciju ličnosti, pa ga se promatra u vidu obrasca koji se javlja u snovima i mitovima u kojima služi kao vodič u procesu sazrijevanja i obnove psihe (Jung 1939: 87–89). Nadalje, upućuje svijest na ono što je naoko nevidljivo ili skriveno od spoznaje. Čarobnjaka ove bajke može se promatrati kao arhetip sjene koje se učenik pokušava osloboditi transformacijom dok ju ne savlada mudročću i u konačnici jastvom jer konačna transformacija upravo upućuje na mudri potez razuma i svijesti. Inicijacijski čin promjene do oslobođenja vidljiv je u otvorenome sukobu čarolijama, a iz kojega učenik izlazi kao pobjednik i time mijenja hijerarhijsku liniju, pa sada on zauzima mjesto arhetipa čarobnjaka, a s vremenom i mudroga starca.

Uviđa se da su transformacije vezane za životinje i njihove hranidbene odnose koje lokalna zajednica može prepoznati. Svi su oblici transformacije predstavljeni kroz životinjske odnose predatora i plijena. Animalna priroda sukoba čarobnjaka i učenika uključuje mudriji pristup mladića nad impulzivnim pristupom starca. Time je postignut obrnut odnos koji se očekuje od obje starosne dobi – impulzivnost mladosti te iskustvo i mudrost starosti. Joseph Campbell navodi da junak bajke savladava tlačitelja i time donosi „kućnu, mikrokozmičku pobjedu”, dok mitski junak donosi „makrokozmičku pobjedu” svjetskih i povijesnih razmjera (Campbell 2007: 61). Taj se navod odnosi upravo na ovakve junakove pobjede u kojima svladava osobnoga neprijatelja, osobnoga tlačitelja čime kao nagradu zadobije kontrolu nad vlastitim životom i samoostvarenje.

Motiv čarobnjakova učenika predstavio je Johann Wolfgang von Goethe kada je 1797. napisao pjesmu *Der Zauberlehrling* (Goethe, von 1902: 69–73). U njoj prikazuje neukoga i nevjeshoga mladog učenika koji izvodi čarolije iz dosade i uz posljedice. Učitelj, *Meister*, u potpunosti vlada situacijom.

3.4. ŠEGRT KUMI SMRT⁸

Još jedan motiv odnosa učitelja i učenika, čarobnjaka i učenika donosi bajka u kojoj junak, mladi liječnik živi nevjerojatan život u suradnji sa Smrcu koja mu pomaže u liječničkome poslu i na kraju mu produžuje život. S obzirom na to da ova bajka ne završava u skladu s poznatim varijantama ovoga tipa bajke, može se pretpostaviti da je kazivačici bilo prikladnije završiti pripovijedanje sretnim krajem, nego moralizirajućom porukom kakvom završavaju drugi primjeri ovoga tipa bajke. „Kuma smrt” ili *Der Gevatter Tod*, kako ju se naziva još od prvoga izdanja bajki braće Grimm, objavljena je pod brojem 44 kao i druge priče o odnosu čovjeka s vječnom problematikom smrti i smrtnosti (Grimm 1900: 133–135). Smrt kao sastavni dio života svakoga živog bića na Zemlji utjecala je i utječe na mnoge aspekte života i životnih odluka. Zbog razlike u rodu riječi smrt u njemačkome i hrvatskom jeziku, ona je u Grimmovim bajkama muškoga, a u ovoj bajci ženskoga roda, stoga je smrt postala kuma smrt, a ne kum smrt.

Radnja bajke zapisane u Kuli Norinskoj u sebi nosi vječno pitanje smrtnosti i čovjekov pokušaj da pređe njezine granice produživanjem života. Siže je vrlo sličan onomu iz Grimmove kolekcije, no razlikuje se u obradi pojedinih motiva. U jednoj situaciji, emotivno involviran u teškoće obitelji, u kojoj je liječio smrtno bolesnu majku mnogobrojne djece koja su ga molila da ju spasi, prevario je Smrt okrenuvši bolesnicu na krevetu i zbog toga je bio ukoren. U bajci iz Grimmove kolekcije motiv za varanje smrti ležao je u liječnikovoj želji da izliječi kralja, a poslije i kraljevu kćer koju mu je kralj obećao za ženu ako ju izliječi.

Motiv za prevaru Smrti i izlječenje smrtno bolesnice u bajci iz doline Neretve zasnovan je na ljudskome faktoru, Smrtkovu suosjećanju u obiteljskoj patnji, a ne na želji da se oženi kraljevom kćeri, što je suprotstavljeno izostanku suosjećanja kod kume Smrti. Smrt u pričama uvijek ima osobinu sile koja ne mari za ljudske potrebe i osjećaje, već samo za ispunjenje prirodnoga procesa. Stoga motiv za poštedu bolesnice u ovoj bajci ima stanovitu težinu nad motivom iskanja blagostanja i bogatstva.

Bajci nedostaje kraj koji bi primjereno uravnotežio postavljene odnose u radnji. Primjerice, na vrhuncu karijere, kada je Smrtko naučio sve što je mogao i postigao gotovo sve što je mogao, Smrt ga odvodi do mjesta gdje gore svijeće koje predstavljaju živote ljudi. Smrtko pronalazi svoju svijeću i, vidjevši da je blizu svojega kraja,

⁸ Kazivala Anica Jerković, rođ. Plečaš 1893. u Momićima. Zapisala Maja Bošković-Stulli 18. 10. 1964. u Kuli Norinskoj. Maja Bošković-Stulli: *Narodne pripovijetke, predaje i pjesme s Neretve i Pelješca 1964.* IEF rkp. 883, str. 74–76.

zamoli kumu da mu ju produži, što Smrt i čini.

Budući da je u bajci „Kum Smrt” iz prvoga izdanja bajki braće Grimm radnja završila smrću liječnika, i to tako Smrt namjerno ruši njegovu svijeću nakon što je liječnik zatražio da mu se produži život s pomoću života njegova djeteta, ostvaruje se funkcija Smrti koja ne popušta molbama ljudi, nego se vodi neumitnošću sudbine. Znakovito je da je od svih zanimanja junak i žrtva bajke liječnik, posebno jer medicina adekvatnim liječenjem produžuje ljudske živote te se u duhu bajki i priča uopće može reći da prkosi smrti. Uz pomoć kume Smrti liječnik je dobio priliku postati poznat i hvaljen liječnik. Međutim, iskrikljujući prirodni poredak, tražeći da se on pokori njegovim zahtjevima i „miješajući se u poslove” Smrti, Smrtko čini osnovnu ljudsku pogrešku koja dovodi do sveprisutne poruke ove bajke: ne zlorabi sposobnosti koje su ti dane! Upravo zbog toga završetak ove bajke sa Smrtkom ostaje u suprotnosti s porukom u samoj radnji.

Liječnik, u Grimmovoj bajci, u skladu s ljudskom naravi iz priča, traži još od života; traži čak da se njegovo potomstvo podredi produljenju njegova života. To je možda trenutak u kojemu Smrt konačno prekida šticieništvo nad kumčetom, trenutak u kojemu je zatražio okončanje tuđega života na svoju korist.

Stoga bajka iz rukopisne zbirke Maje Bošković-Stulli ide k cilju pripremajući sve faze ne bi li se ispunila funkcija Smrti, da bi na kraju ispričala upravo suprotno – Smrtko zahtijeva od Smrti produljenje života i ona mu udovoljava:

*– Draga kumo, malo mi je nadovrnite, brzo će mi svijeća dogorit, zar ja iman
brzon umrit. I ondak je to on uradija i više to ne znan dalje i gotovo.*

(Stulli: – A dugo je živija?)

*– Živija on dugo. Dugo je on živija, ona mu je nadovrnula svijeću. E. Eto ti, više
ti dalje ne znan šta je š njin bilo.) (Bošković-Stulli 1964: 76).*

Mijenjajući kraj, mijenja se i sama poanta bajke do te mjere da cjelokupna radnja vodi k zaključku da čovjek može od smrti tražiti što želi te da to može i dobiti. Junak ove bajke suočava se na životnome putu s nadnaravnim protivnikom i lukavošću (intervencijom kazivačice na kraju bajke) produžuje svoj život.

Nadnaravna prijetnja svladava se umnom vještinom kojom se suprotstavlja smrti i s njom uspješno stvara saveze i dogovore. Slično kao u odnosu učenika i čarobnjaka, to se ostvaruje u odnosu učenika i mudroga savjetodavca. Iako je učenik pod zaštitom kume smrti, iskorištava znanje za svoju dobrobit i dugovječnost. Varanje smrti slično je motivima varanja vraga u kojima junak uvijek traži malu odgodu neizbježnoga dok konačno ne izbjegne vražjemu planu. Varanje smrti poznato je i u antičkome mitu o

Sizifu koji dva puta uspijeva prevariti smrt. Ime mu se javlja u *Ilijadi* (5, 152–155), a referenca na njegovu kaznu javlja se u *Odiseji* (11, 593–600), dok se napomena o njegovoj kazni guranja kamena navodi u Puzanijevu *Vodiču po Heladi/Grčkoj* (knjiga 10, 31–10).

Uopće, tema besmrtnosti i produljenja života prisutna je u različitim motivima, a ponajviše u onima u kojima se javlja *živa voda*, izvor mladosti, eliksir mladosti i sl. Bijeg od smrti zasigurno je zaokupljao čovječanstvo otkad su upoznali smrt te je takva prirodna konstanta savladiva jedino u sižeima fantastike u kojima je moguće ostvariti nemoguće. Stoga bi se motive prevare vraga ili smrti moglo staviti u okvire nemogućih djela koja se ipak mogu ostvariti u fantaziji i mašti. U bajci o Smrtku vidljiv je izravan pokušaj junaka da prevari smrt i da prirodnu zakonitost usmjeri u smjeru koji želi. Međutim, alegorija smrti i bijega od smrti vidljiva je u motivu odsijecanja glave i mazanja žive vode iz bajke o Janku, vidljiva je dijelom i u bijegu učenika od čarobnjaka. Također, vidljiva je i u nadmudrivanju divova ili džinova, kako ih u dolini Neretve nazivaju. Poput smrti, džinovi su slična prijetnja junakovu životu te njihovo varanje osigurava junakov nastavak življenja koji je ostvario lukavošću i nadnaravnom pomoći.

4. SAVLADAVANJE ČUDOVIŠTA

4.1. BRAT ZMAJOUBOJICA⁹

Bajka s motivom spašavanja sestre od nadnaravne nemani započinje informacijama o obitelji i broju njezinih članova. U ovome slučaju riječ je o mužu i ženi koji imaju sina i kćer. Zbog krivolova na jezeru otac je dužan za spas svojega života zmaju dati svoju kćer, stoga zmaj koji živi u tom jezeru vrši funkciju *aktanta*, pokretača zapreke. Kao i u drugim bajkama, zmaj i ovdje ima sposobnost govora. Unatoč očevu odbijanju i protivljenju zmaj određuje rok od 19 tjedana i 19 dana, odnosno pet mjeseci ili će on sam doći po djevojku.

Nakon što je zmaj odveo djevojku, brat traži dopuštenje od roditelja da spasi svoju sestru. Pomagala u pothvatu nisu bili nikakvi čarobni predmeti, nego obični konj i sablja.

Kada je došao u zmajevu kuću, sestra ga je radosno dočekala i savjetovala da se

⁹ Kazivao Ivo Tutavac, Zapisala Maja Bošković-Stulli 20. 9. 1956. u Opuzenu. Maja Bošković-Stulli: *Folklorna građa s Pelješca i Neretve 1956*. IEF rkp. 257, str. 38 i 39.

sakrije u podrum, pa da napadne zmaja kad ga ona bude „biskala”.¹⁰ Zmaj je osjetio prisutnost druge osobe, ali ga je djevojka uvjeravala da nema nikoga. Mladić izide iz podruma kako mu je sestra savjetovala, ubije zmaja u trenutku njegove omamljenosti i sestru dovede kući na veselje roditelja.

Junak ove narodne bajke nije trebao ići na veliko putovanje u daleku i nepoznatu zemlju ni izvršavati niz zadataka. Zmaj je živio u neposrednoj blizini njegova obiteljskoga doma, pa se time potvrđuje kako putovanje junaka ne mora biti ono koje obilježavaju daleka kraljevstva i nepoznate zemlje (Kujundžić 2014: 226). Junak je morao napustiti dom kako bi snagom tijela i oružjem te uz pomoć sestre savladao zmaja.

Sličan motiv gdje sestra savjetuje brata/braću kako da se spase u borbi protiv nadnaravnoga otimača postoji i u drugim varijantama ovoga tipa bajke. Tako npr. sestra skriva braću od diva kojega na kraju najmlađi brat ubija oslobađajući je¹¹ (Bošković-Stulli 1957: 100–106; Boškić 1894: 37–48).

Zmaj iz ove bajke ima elemente tipičnih zmajeva u pričama i bajkama te je obdaren govorom, magijom (bez dodira otvara vrata željezne kuće), zahtijeva žrtvu za kaznu, otima djevojku, ima „Ahilovu petu” – sitnu manu u savršenom obrambenom sustavu. Arhetipska slika spašavanja djevojke u nevolji i ovdje se ostvaruje u izbjavljenju sestre te motiv podsjeća na drevne motive iz grčke mitologije kada npr. Perzej ubija Levijantana i spašava Andromedu ili kada Tezej ubija Minotaura uz Arijadninu pomoć. Osnovna sastavnica priče o junaku je napuštanje doma i odlazak u divljinu kako bi savladao prepreke (Hourihan 1997: 22). Stoga, iako se prema Aarne-Thompson-Utherovoj klasifikaciji ovdje jasno vidi motiv spašavanja sestre, ne treba izgubiti iz vida herojsku sastavnicu koja se ostvaruje u suradnji junaka i djevojke/sestre. Primjer potencijalnih izvorišta takva motiva vidljiv je i u mitu o Jazonovu otimanju zlatnoga runa, kada mu Medeja pomaže pronaći sveti hrast na kojemu je runo bilo obješeno ili, prema drugoj verziji mita, kada Medeja uspavljuje zmaja (*Δρακων Κολχικός* – *Drakôn Kolkhikos*).

U drevnome antičkome mitu u kojemu Perzej spašava Andromedu ubojstvom morskoga čudovišta Ketusa te mitu u kojemu Heraklo spašava Hesionu trojansku ubojstvom sličnoga morskog čudovišta predstavljene su nemani provoditeljice božanske srdžbe. Razlozi za srdžbu leže u uznositosti Andromedine majke Kasiopeje koja je ljepotu kćeri usporedila s nimfama te u pogrešci Hesionina oca koji je prekršio pogodbu s Posejdom. U oba slučaja, čudovišta su alegorije i izvršitelji božanske srdžbe, dok se u ovoj bajci zmaj ne javlja kao ubojica, nego kao djevojčin partner. Sjedinje-

¹⁰ *Biskati*: ‘prebirati kome laganim pokretima prstiju po kosi’.

¹¹ Iako je bajka zapisana u selu Palanka kod Gračaca, kazivačica je bila Petruša Vojnović, rođ. Ivanišević 1874. u selu Poljica u Popovu Polju. Prema zapisu u rukopisnoj zbirci bajku je čula od svojega oca.

nje u matrimonizaciji, ili kao u ovome slučaju u obiteljskome jedinstvu, i ponajviše u ravnoteži bratskoga i sestriinskoga odnosa upućuje na sklad koji nastaje junakovim djelovanjem. Neurotično stanje, prema psihoanalitičkomu pristupu proučavanja bajki, junak dokida obnavljanjem zdrave, svjesne situacije te ga se može promatrati kao arhetipsku figuru uravnoteženja psihički nestabilnoga stanja. Nadalje, junaka se promatra kao predstavnika, modela ega koji regulira psihu do usklađivanja s Jastvom (Franz, von 2007: 84–85). U sociološkome smislu, taj isti junak služi kao primjer zajednici koja treba učiti na primjeru kako se savladava protivnik sklada zajednice. U ovome slučaju sestra staje na stranu obitelji i ne pristaje na sjedinjenje sa zmajem jer je lojalna obitelji. Stoga nema prihvaćanja bestijalne i čudovišne naravi otmičara jer njezino zarobljeništvo nije motivirano transformacijom zvijeri u princa.

Poput Dalile koja saznaje Samsonovu tajnu i odaje ju sunarodnjacima, tako i u ovoj bajci sestra otkriva bratu zmajevu slabu točku. Sličan se motiv javlja i u norveškoj bajci *Div koji nema srce u tijelu* u kojoj princeza otkriva po život pogubnu divovu tajnu o sakrivenome srcu (Asbjørnsen 1922: 126–127).

Navedeni pristupi radnji i motivima odražavaju arhetipsku slikovitost likova. Likovi ove narodne bajke ostali su bez imena, pa se u bajci javljaju funkcije kao članovi obitelji. Tako sin, a ujedno i brat vrši funkciju zaštitnika majke, oca i sestre – cijele obitelji. Od početka postavljene funkcije likova, u kojima roditelji imaju autonomiju u skrbi nad svojom djecom, mijenjaju se kada se dogodi da ne mogu zaštiti dijete od izvanjske opasnosti. Do promjene funkcije u kojima su roditelji zaštitnici dolazi onda kada mladić svojevolumeno bira postati zaštitnikom obitelji. Ne uzdajući se u nadnaravne čarobne pomoćnike ni u čarobne predmete, junak ostvaruje svoj uspon na društvenoj ljestvici snagom tijela i oružja. Slično kao u prethodnoj bajci, junak se uz pomoć djevojke aktualizira uništavanjem prijetnje postavši novim obiteljskih zaštitnikom. Njegova funkcija obiteljskoga pomoćnika transformirala se u obiteljskoga zaštitnika koji je savladao nesavladivo čudovište. Odvažnim odlaskom na misiju spašavanja sestre od zmajeva ropstva ilustrira se psiha junaka koja je zrela za preobrazbu (Campbell 2009: 66). Slično kao i Tezej, na vlastitu inicijativu, znajući da je spreman suočiti se s izazovima, junak ove bajke odlazi u potragu za zmajem kako bi oslobodio sestru. Sukladno traženju mitske podloge pojedinim motivima, Stipe Botica upozorava na povezanost bajke s mitskim, ali i razliku jer bogovi kao mitski akteri bivaju zamijenjeni čovjekom ili čovjekolikim bićem kao bajkovitim akterom. Prema svojoj unutarnjoj „imanentnoj sastavnici, bajka je složeni, najsloženiji narativni oblik narodnih priča izrazite fantastičnosti i stoga izmiče olakome teorijskom opisu” (Botica 2013: 418–419). Uočava da su glavni likovi bajke svemoćni kao i mitski akteri te da u ritualiziranome slijedu savladavaju sve prepreke. Akciju i aktivnost likova u bajci nadopunjava izrazita imaginacija

kojom se osigurava da junak savlada sve zadatke (Botica 2013: 419). Kao i kod mita o Jazonu i Medeji, sestra u ovoj bajci njeguje zmaja tako da se on opušta i prepušta ne sluteći izravnu opasnost. Poznajući zmajevu „slabu točku”, sestra otvara put bratu da savlada zmaja čime se implicira da je zmaj ili usnuo ili zapao u stanje omamljenosti.

4.2. NADMUDRIO DIVOVE – DŽINOVE¹²

Priče o neintelligentnome, glupom trolu, ogru ili u pripovijetkama iz doline Neretve o neintelligentnome divu ili *đinu/džinu* na fantastičan način pripovijedaju o junaku koji uspijeva prevariti neprijatelje divove koristeći se varkama. U kontrastivnome smislu, u njima se odvija stvarni sukob lukavosti i varljivoga manjka inteligencije. *Đinovi*, u predajama još nazivani i *džinovi*, ovdje se prikazuju kao nositelji atributa divlje, opake, opasne, razarajuće i prije svega neintelligentne naravi. Suprotstavljeni odnos lukavosti i gluposti čini osnovnu razliku u portretiranju likova te se jedan luka-vi pojedinac suprotstavlja cijeloj skupini neintelligentnih divova.

Na samome početku jedne bajke junaka se predstavlja kao bogobojažnoga čovjeka, a džine kao njegove suprotnosti koje ga izazivaju u smrtonosne zamke. Pozivaju ga u svoju mlinicu obećavajući da će mu dati sve što zatraži. Odmah nakon toga javlja se junakova nadnaravna pomoćnica vila koja vrši funkciju mudre savjetnice u nevolji onome tko vjeruje u Boga i tko traži Njegovu pomoć:

„Međutin, izašla vila iz šume prid toga čovjeka. I govori: – Nemoj se privariti – kaže – uvijek slavi Isusa i Majku Božju zovi u pomoć, to su ti đini – kaže – ja te mogu spasiti iz njihovi ruka (...)” (Bošković-Stulli 1964: 78).

Lik vile pomoćnice daruje spoznaju kojom junak uspijeva savladati i preživjeti sve opasnosti do samoga kraja pripovijetke. Propp navodi da se „darivalac susreće slučajno, najčešće u šumi ili u polju, na putu, na ulici” (Propp 1982: 90). Vila mu savjetuje kako izbjeći premlaćivanje na smrt kada bude spavao u štali divova. Time je stekao strahopoštovanje divova koji nisu mogli vjerovati da je preživio njihov gnjev. Stoga su ga smatrali vrlo snažnim, pa čak i neuništivim. Drugo izbjegavanje nevolje i prijevara divova događa se kada idu sjeći stabla u šumu i kada junak obavije šumu divovskim konopom želeći ju cijelu ponijeti. To divovi također dožive kao neizmjernu snagu junaka, pa pristanu da sami odrade taj posao.

Sljedeći je zadatak donošenje vode u posudi. Naravno, junak pretjeruje i tvrdi da

¹² Kazivala Jurka Jerković, rođ. Barbir 1909. Zapisala Maja Bošković-Stulli 12. 10. 1964. u Kuli Norinskoj. Maja Bošković-Stulli: *Narodne pripovijetke, predaje i pjesme s Neretve i Pelješca 1964*. IEF rkp. 883, str. 78–82.

će donijeti cijelu količinu vode iz bunara na što divovi također nasjedaju. Svaku noć organiziraju junakovo premlaćivanje nasmrt koje on uz vilinski savjet izbjegava. Pri posljednjem izbjegavanju prijeti divovima cijedenjem sira za koji su divovi mislili da je kamen. Nakon toga nude mu blago samo da otiđe. To junak i čini.

Siže pripovijetke odvija se kroz dva pokušaja ubojstva i dva čudesna zadatka s prijevarom, a treći dio funkcije odvija se kroz prijetnju divovima kada oni i odustaju od natjecanja s junakom. Nadmudrivanje snažnijega i moćnijega neprijatelja lukavošću, a posebno u motivu cijedenja masti sira za koji se misli da je kamen prisutno je primjerice u bajci *Hrabri krojač* iz zbirke Grimmovih bajki. Nadnaravna pomoć je predstavljena u obliku vike koja je gotovo božanska poslanica da spasi vjernoga slugu Božjega. Uzevši u obzir da je nadnaravna pomoć došla preko Božjega posrednika, vilu se može promatrati kao alegoriju mudrosti i milosti kojom je junak obdaren kako bi se spasio. Istaknuta duhovna komponenta postavlja junaka ponovno u svijet motiva nagrađenoga sluge koji zbog svoje lojalnosti spašava život, pa izbjegavanjem višestrukih pokušaja ubojstava može se reći da mu se daruje život koji bi zasigurno izgubio da nije iskazao lojalnost pred terorom protivnika.

4.3. TRI BRATA I DŽINI¹³

Druga pripovijetka u sižejnome smislu ima sličnu strukturu i ostvaruje se također u sličnome stupnjevanju. Tako na samome početku pripovijetke stoji opis susreta trećega brata s uhvaćenom jeguljom iz bunara. Tri ga puta nadnaravna jegulja moli da ju pusti i ulovi sutra, da će za njega biti još veća. Dva ju puta on poslušna, a treći ju put odluči ispeći, ali mu ona tada povjerava: „– Nemoj me peći! Nego me skuvaj, svari, pa podaj rep kobili, a podaj glavu pasu, a podaj sridu ženi. Okoti mu pas tri ćuka. Okoti mu kobila tri konja. Orodi mu žena tri sina.” (Bošković-Stulli 1964: 98)

Tri sina odrastu i „odoše u planinu bit lov” (Bošković-Stulli 1964: 98). Divovi zarobljavaju dvojicu braće, ali se oni s njima dogovaraju da ih puste, a da najmlađega sebi uzmu. Kazivačica divove naziva *džini*. Od toga se trenutka opisuje lukavo nadvladavanje divova koje treći brat postiže pretjerivanjem i lažnim iskazivanjem snage u koju džini povjeruju. Motiv najmlađega brata, koji je rođen pod posebnim okolnostima i koji ostvaruje pobjedu u borbi sa strukturom moći i kaosa, čest je u bajkama. Mladi je junak i u ovoj bajci izručitelj htijenja, ali se u mudrome nadmetanju s divovima ostva-

¹³ Kazivala Tomica Jelčić, rođ. Batinović 1892. u Desnama. Zapisala Maja Bošković-Stulli 12. 10. 1964. u Krvavcu. Maja Bošković-Stulli: *Narodne pripovijetke, predaje i pjesme s Neretve i Pelješca 1964*. IEF rkp. 883, str. 97–100.

ruje u pokušaju sječe šume i prenošenja cijeloga sadržaja bunara. Uočljivi su poslovi koji su svojstveni ruralnomu društvu. Osim toga, jegulja, kao životinja kojoj se može dati regionalno obilježje s obzirom na to da se bajku zabilježilo u Krvavcu od kazivačice iz Desana (mjesto na Neretvi i uz Neretvu), upućuje na društvenu usmjerenost ovoga primjera bajke. Kazivačka spremnost da u bajku uvede životinju svojstvenu regionalnoj ribarskoj aktivnosti svjedoči spremnosti da se svijet bajke adaptira na one motive i odrednice koje su poznate lokalnoj zajednici.

Ova bajka u sebi nosi niz djelovanja koji su vidljivi u svakodnevnome životu, pa se tako rade poslovi uzimanja vode iz bunara, sječe stabala u šumi čime se potvrđuje da u bajku ulaze elementi iz običnoga života i da se sublimacijom motiva gubi kontekst, nijansiranost i dubina (Bošković-Stulli 1997a: 22).

Sukladno unosu motiva i slika iz stvarnoga života, u ovoj se bajci vidi regionalizam posredstvom odabira čarobne jegulje koja govori i iz čijega se skuhanoga tijela mogu razviti čudesna djelovanja. Taj regionalizam izvrsno pristaje području doline Neretve jer je to područje od davnine poznato kao mjesto gdje se može uloviti mnogo jegulja.

Uspjeh junaka ovisi umnogome o njegovoj vještini i lukavosti, pa je dualizam odnosa lukavoga junaka i naivnih divova jasan od samoga početka. U takvoj se opreci razvija cijela ova bajka. Dualistička opozicija dobra i zla, lukavosti i naivnosti leži u osnovi ostvarenja junaka i eksplicitno je prikazana u narodnim bajkama (Hourihan 1997: 19–21).

Poneki od postojećih motiva iz ove bajke mogu se pronaći u rukopisnim zbirkama prikupljenim u Hrvatskoj, primjerice u Cavtatu,¹⁴ Salima,¹⁵ Remetama¹⁶ i Mostaru¹⁷.

5. PRAVEDNI JUNAK

5.1. STOL, MAGARAC I ŠTAP¹⁸

Junakov put u ovoj narodnoj bajci iz doline Neretve počinje zadatkom u kojemu mladić treba priskrbiti novac za uzdržavanje obitelji. Može se reći da je riječ o inicija-

¹⁴ Zbirka Baltazara Bogišića, 1885. IEF rkp. 189, str. 238–239.

¹⁵ Hrvatske narodne priče, anegdote i predaje sa Dugog otoka (Sali) i sa otoka Sestrinja, 1958. IEF rkp. 294, str. 112–116.

¹⁶ Rudolf Strohal, *Iz ostavštine; Zapisi, priče i korespondencija*. IEF rkp 178, str. 81, 82.

¹⁷ Zbirka Baltazara Bogišića, 1885. IEF rkp. 189, str. 325–329.

¹⁸ Kazivala Senka Markota, rođ. 1950. u Vidu. Zapisala Maja Bošković-Stulli 8. 10. 1964. u Metkoviću. Maja Bošković-Stulli: *Narodne pripovijetke, predaje i pjesme s Neretve i Pelješca 1964*. IEF rkp. 883, str. 11–14.

cijjskome putu junaka u kojemu se treba popeti na društvenoj ljestvici i zaslužiti svoje mjesto u obitelji. U službi trima gospodarima i nakon pošteno obavljenih poslova, mladi junak nakon prvoga posla dobije čarobni stol na koji treba pokucati da se na njemu stvori obilje hrane, nakon drugoga posla dobije magarca kojega treba povući za uši da dobije novac, a nakon trećega posla dobije čarobni štap kojim će zadobiti natrag ukradene čarobne predmete. Nakon svakoga posla sin je noćio u gostionici gdje mu je gostioničar krao predmete koje je zaradio. Nakon što je štapom premlatio gostioničara, ponovno je osvojio čarobne predmete koji su njemu i njegovu ocu omogućili pristojan život. Junak i njegov antipod predstavljaju dvije strane načina življenja – poštenje i nepoštenje; stjecanje radom i krađa.

Trodijelna je struktura bajke značajna te se radnja zaokružuje tek kada se sva tri djela ostvare. Kada opisuje fabulu u najširem smislu, Lüthi opisuje radnju kao shemu problem – rješenje. Ona je jasna i često se odvija u dvjema ili trima epizodama (Lüthi 1996: 25). Jasno usmjerenje definira bajku i njezinu funkciju: razrješenje i rješavanje problema promjenom lika iz tragične osobe u junaka posredstvom postavljanja i nestanka problema. Na neki se način može govoriti o svojevrsnoj edukativnoj ili čak pedagoškoj ulozi koju bajka predstavlja uz pomoć simbola i odnosa prema postavljenom problemu. Takvu se stavu priklonio Bruno Bettelheim koji je pokušao predstaviti bajke kao splet direktnih i subliminalnih simbola i poruka koje trebaju reflektirati dječju stvarnost i njihovu ulogu u obitelji:

(...) moje zanimanje za bajke nije plod takve stručne analize njihovih vrijednosti. Ono je, naprotiv, posljedak sljedećeg pitanja što sam ga sebi postavio: zašto, po mom iskustvu, djeca (...) nalaze da ih narodne bajke više zadovoljavaju od svih ostalih priča za djecu? (Bettelheim 2000: 15)

Junak bajke primjer je slušateljima u ponašanju i djelovanju. On je gotovo stoički lik koji pošteno zarađuje za svoj trud, ali kada ga prevare, ne odlazi u osvetnički pohod, nego nastavlja marljivo raditi na sljedećemu zadatku da bi ispunio dogovor koji je sklopio s ocem. Poštenje siromašnoga lika stavljeno je u opoziciju s nepoštenjem vlasnika gostionice koji može imati funkciju bogate osobe koja nepošteno stječe imetak. Time se ističe moralna snaga i vrijednost junaka koji na kraju pobjeđuje nepravdu uz pomoć čarobnoga predmeta. Zadobivanje ukradenih predmeta i magarca ujedno je i osveta i kazna gostioničaru. Ukratko, tim je činom predstavljena pravda i moralna poruka bajke – pravedno stečeno na kraju biva nagrađeno, nepravedno stečeno biva kažnjeno. Uspinjanje na društvenoj ljestvici ostvareno je poštenjem i uzornim ponašanjem, a to je sklop ideja koje se javljaju u bajkama s junakinjama koje za zadatak

imaju izvršiti kućanske poslove na valjan način ili će zadobiti kaznu.

Postoji još jedna verzija ove bajke koju je Maja Bošković-Stulli zapisala 1956. godine u Opuzenu, a ispričala ju je Manda Zonjić, rođ. Bebić 1931. godine.¹⁹ U bajci zapisanoj u Opuzenu čarobni stolnjak, „tavaja”, daje junaku obilje hrane i pića. Radnja započinje dijeljenjem mesa nakon svinjokolje između bogatoga i siromašnoga brata. Siromašni brat, koji ima mnogo djece, upita bogatoga malo mesa, a on mu daje uz rečenicu: „Na, nosi k vragu!”, i time postavlja problem cijele radnje. Nepoštovanje siromašnoga brata postaje temeljna odrednica bogatoga brata i u konačnici biva razlogom njegove propasti. Međutim, siromašni brat ne donosi meso djeci, nego ga nosi na daleki put koji završava na kraju jednoga jezera gdje ga predaje majci vraga na dar. Time se prikazuje junakova spremnost da ispuni ono što mu je određeno. Budući da doslovno interpretira bratovu poruku, a ne uočava kolokvijalnu frazu, spremno i bez mnogo razmišljanja postupa prema bratovoj želji. Zauzvrat, vrag mu daje „tavaju”, čarobni stolnjak koji se stavi na stol, zaželi hrana te se ona i pojavi na stolu.

Dobitak čarobnoga predmeta proizlazi iz poštenja siromašnoga sina, a propast bogatoga sina proizlazi iz nepoštovanja brata. Iskrenost i nepoštovanje, a zapravo poštovanje i nepoštovanje, nalaze se u opoziciji te se raspletom sugerira da poštovanje i pravednost uvijek donose dobro pojedincu. Da bi se ispunila pravda u bajci, završetak pripada poučnomu dijelu sižea u kojemu bogati brat želi napraviti isto što i siromašni, no na jezeru je umjesto prelaska dobio zadatak prevoženja ljudi devet godina. Za to vrijeme siromašni mu je brat hranio obitelj. Time se, kako to često biva u bajkama, pravi razlika između iskrene namjere i okorištavanja na tuđi račun. Siromaštvo i bogatstvo u ovoj se bajci stavljaju u opoziciju, a na samome kraju se, kroz radnju, prikazuje da pravo bogatstvo dolazi iz poštenja i časti, a ne iz materijalnih dobara. Pravo bogatstvo dolazi iz bogatstva duha, a ne materijalne dobiti.

6. ZAKLJUČAK

Profil lika junaka bajke izvršava primarnu zadaću savladavanja izazova kroz niz funkcija i njima pridodanih atribucija. Stalnost funkcija lika junaka omogućuje uočavanje sličnih značajki njegova djelovanja, pa se time lakše prepoznaju konstante kojima se zajednica bavi dok se u atribucijama mogu proučavati umjetnička ostvarenja darovitih pojedinaca koji pripovijedaju siže bajke i oblikuju ga konstantnim dodatcima koji su atraktivni njegovim recipijentima. Sakupljene bajke koje su se pripovije-

¹⁹ Maja Bošković-Stulli: *Folklorna građa s Pelješca i Neretve* 1956. IEF rkp. 257, str. 51–53.

dale u dolini Neretve prikazuju samo mali dio korpusa bajki koje su se pripovijedale kroz prošlost. Osebnost sadržaja i društvene preokupacije zasigurno su utjecale na narativnu plodnost, međutim, bilo da je riječ o interesu terenskoga istraživača, bilo da je riječ o kazivačkome pripovjednom korpusu, količina dostupnih sakupljenih bajki nije velika. Bilo bi potrebno pokrenuti novo terensko istraživanje kako bi se moglo utvrditi današnje stanje optjecaja bajke. Takvo se terensko istraživanje priprema za vrlo skoro budućnost. Do tada, raspoloživost sakupljenih bajki iz doline Neretve ne prelazi veliki broj pa se može govoriti o dvadeset bajki – osam s mladićem junakom i dvanaest s junakinjom.

Proučavajući načine ostvarenja mladića junaka u osam bajki, utvrđeno je kako zadatke i izazove savladavaju na tri načina: fizičkom snagom, umom/lukavošću i pomoću čarobne pomoći. Kako bi se detaljnije analizirale specifičnosti funkcija i atribucija lika junaka proučavanih bajki posegnulo se za metodama analize i komparacije. Koristeći se djelima eminentnih autora, pojedinim metodama analize i čitanja bajki analizirale su se funkcije lika junaka, njegovo ostvarenje kao predstavnika potreba zajednice, arhetipskih motiva, mitoloških fragmenata i elemenata koji pripadaju europskomu legendariju. Razvidno je kako se junak proučavanih bajki ostvaruje usponom na društvenoj ljestvici pa se njegovo seljačko podrijetlo suprotstavlja plemićkomu, odnosno kraljevskom autoritetu koji u konačnici bude svrgnut u korist junaka. Taj odnos u borbi prevlasti nad upravljanjem moći vidljiv je ponajviše u bajci o junaku Janku koji se penje na društvenoj ljestvici provodeći i živeći ideale viteške provenijencije, pa se u njemu odražavaju obrasci idealnoga vladara koji je naučio biti ponizan i tako zaslužio poziciju vladara. Slično je vidljivo i u bajci o Smrtku koji također ostvaruje samoaktualizaciju nadvladavši smrti. Sukob za poziciju moći i za preživljavanje ostvaruje se također u bajci o čarobnjakovu učeniku, dok se uspon na društvenoj ljestvici zadobiva postupkom transformacije i ubojstvom proždirućega lika mentora.

Ostale bajke problematiziraju savladavanje čudovišta, pa ubojstvo zmaja dovodi junaka u situaciju fizičkoga savladavanja agresora, dok u bajkama o nadmudrivanju divova junak ostvaruje funkciju pobjednika u preživljavanju zadataka koji su trebali imati smrtnu posljedice. Međutim, bez pomoći nadnaravnih likova junaci ne bi ostvarili svoje zadaće. Stoga se prionulo proučavanju atribucija junaka i nadnaravnih pomoćnika kako bi se utvrdila potencijalna izvorišta europskoga legendarnog konteksta. U tome su procesu utvrđene pojedine atribucije koje mogu korespondirati s motivima iz legendi o povijesnim ličnostima i mitološkim likovima. Time se potvrđuju teze i pretpostavke proučavatelja bajki da apstrahiranje funkcija likova usmjerava proučavatelje na traženje spona s mitološkim i legendarnim sadržajem. Tako se u bajci o Janku mogu uočiti osobine idealnoga junaka kroz arturijanske legende i predodžbe o

osobinama idealnoga viteza. Bajka o Papalugonji, koja se ostvaruje kao sažeta varijanta bajke o djevi na staklenoj planini upućuje na proučavanje udjela motiva iz saga o Sigurđru i Brynhildr. Bajka o bratu koji spašava sestru ubojstvom zmaja u sebi nosi gotovo klasični motiv junaka zmajoubojice koji ostvaruje svoju funkciju uz sestrinu pomoć koja umiri zmaja i izloži ga smrti. Navedeni motivi ukazuju na drevniji, antički mitološki sadržaj u kojemu se junak ostvaruje uz žensku pomoć, pa se psihonaličkim čitanjem upućuje na korelaciju i integraciju anime u junakovo djelovanje i samoaktualizaciju.

Uvidom u funkcije lika junaka u proučavanim bajkama može se primijetiti kako muški junaci ostvaruju svoje funkcije fizičkom snagom, umom i uz suradnju nadnaravnih pomagača, dok se junakinje u ženskim bajkama ostvaruju kroz dinamiku odnosa prema normama zajednice o vrlinama i manama žena. Takva usporedba obvezuje na buduća proučavanja.

Samo jedna bajka „odaje” regionalnu značajku kada pokretač radnje uhvati čarobnu jegulju čime je kazivačica doprinijela aktualizaciji lokalnih motiva. Osim toga, u drugoj bajci o savladavanju divova junaka savjetuje vila koja je kao lik vrlo živa u predajama iz doline Neretve da se i danas u terenskim istraživanjima količina predaja s vilama „natječe” s onima u kojima su vještice tema radnje.

BIBLIOGRAFIJA

- ASBJØRNSEN, Peter Christen. 1922. *East of the Sun and West of the Moon: Old Tales from the North*. New York: George H. Doran Company.
- BACCHILEGA, Christina. 2010. „Fairy Tales: A New History (review)”. *Children’s Literature Association Quarterly* 35 (4): 468–471.
- BITI, Vladimir. 1981. *Bajka i predaja, povijest i pripovijedanje*. Zagreb: Liber, Sveučilišna naklada.
- BOLTE, Johannes i Jiří POLÍVKA. 1913. *Anmerkungen zu den Kinder- u. hausmärchen der brüder Grimm*. Leipzig: Dieterich’sche Verlagsbuchhandlung.
- BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja. 1978. „Usmena i pučka književnost”. *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Liber Mladost: 7–353.
- BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja. 1983. *Usmena književnost nekad i danas*. Beograd: Biblioteka XX vek. Prosveta.
- BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja. 1987. *U kralja od Norina: priče, pjesme, zagonetke i poslovice s Neretve*. Metković – Opuzen: Galerija „Stećak” Klek.
- BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja (prir.). 1997. *Usmene pripovijetke i predaje. Stoljeća hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
- BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja. 1997a. *Priče i pričanje – Stoljeća usmene hrvatske proze*. Zagreb: Matica hrvatska.
- BRIGGS, Katharine Mary. 1976. *An encyclopedia of fairies: hobgoblins, brownies, bogies, and other supernatural creatures*. New York: Pantheon Books.
- CAMPBELL, Joseph. 2007. *Junak s tisuću lica*. Zagreb: Fabula nova.
- FRANZ, Marie-Louise, von. 2007. *Interpretacija bajki*. Čakovec: Scarabeus naklada, Biblioteka „Anima”.
- GOBYN, Luc. 1989. „Verjüngungsmotive im Märchen und in der volkstümlichen Bilderkunst”. *Die Zeit im Märchen*. Veröffentlichungen der Europäischen Märchengesellschaft, Band 13. Ur. Ursula Heindrichs i Heinz-Albert Heindrichs Kassel: E. Röth, Ungarn: 116–141.
- GIRARD, Marc. 2013. *Bajke braće Grimm: Psihoanalitičko čitanje*. Zagreb: TIM press.
- GÖETHE, Johann Wolfgang, von. 1902. *Goethes poems*. Henry Gibson Atkins and L. E. Kastner.
- GRIMM, braća. 1900. *Kinder und Hausmärchen*. Stuttgart. Deutsche Verlags-Anstalt.
- HAMERŠAK, Marijana. 2011. *Pričalice: O povijesti djetinjstva i bajke*. Zagreb: Algoritam.
- HOWITT, William i Mary Botham HOWITT. 1852. *The Literature And Romance of Northern Europe*. London: Colburn and Co.

- HOURIHAN, Margery. 1997. *Deconstructing the Hero: Literary Theory and Children's Literature*. Psychology Press. London: Routledge.
- JOLLES, André. 2000. *Jednostavni oblici*. Zagreb: Matica hrvatska.
- JORGENSEN, Jeana. 2012. „Fairy Tales: A New History (review)”. *Journal of American Folklore* 125, 498: 508–510.
- JUNG, Carl Gustav. 1939. *The Integration of the Personality*. New York, Toronto: Farrar & Rinehart, inc.
- JUNG, Carl Gustav. 1939. *C. G. Jung Letters: Volume 1. 1906 – 1950*. London – New York: Routledge – Taylor & Francis.
- JUNG, Carl Gustav. 2009. *Simboli promjene: analiza predigre jedne shizofrenije*. Zagreb: Medicinska naklada.
- JUNG, Carl Gustav. 2023. *Sjećanja, snovi, razmišljanja*. Zagreb: Slovozvuk.
- KUJUNDŽIĆ, Nada. 2014. „Moving (Up) in the World: Displacement, Transformation and Identity in the Grimms' Fairy Tales”. *Libri et liberi* 3 (2): 221–238. URL: <https://hrcak.srce.hr/132474> (15. 7. 2025.)
- LÜTHI, Max. 1970. *Once Upon a Time; On the Nature of Fairy Tales*. New York: Frederick Ungar Publishing co.
- LÜTHI, Max. 1974. *Das europäische Volksmärchen: Form und Wesen*. München: Francke verlag.
- LÜTHI, Max. 2018. „Praoblik i ciljni oblik predaje i bajke”. *Predaja: temelji žanra*. Ur. Ljiljana Marks i Evelina Rudan. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku: 183–201.
- MARKS, Ljiljana. 1998. *Hrvatske narodne pripovijetke*. Vinkovci: Riječ.
- PATON, Lucy Allen. 1903. *Studies in the fairy mythology of Arthurian romance*. Boston: Radcliff College Monographs, Ginn & Company,
- PAUZANJA. 1989. *Vodič po Heladi*. Split: Logos.
- PROPP, Vladimir. 2012. *Morfologija bajke*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- RÖHRICH, Lutz. 1983. „Metamorphosen des Märchens heute”. *Über Märchen für Kinder von heute: Essays zu ihrem Wandel und ihrer Funktion*. Ur. Klaus Doderer. Schriftenreihe des Instituts für Jugendbuchforschung der Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main, Beltz, Weinheim, Basel: 97–115.
- ROSLYN, Frank. 2022. *Exploring the Indigenous Face of Europe: Rethinking Fairytales, the Pilgrimage to Santiago de Compostela and Glass Mountain before Cinderella*. URL: <https://archive.org/details/roslyn-frank-exploring-the-indigenous-face-of-europe/mode/2up?q=m%C3%A4nnlichen> (25. 9. 2025.)
- RUDAN, Evelina. 2016. *Vile s Učke: Žanr, kontekst, izvedba i nadnaravna bića predaja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

- SIMPSON, J. R. 1986. „King Arthur’s Enchanted Sleep: Early Nineteenth Century Legends”. *Folklore* 97 (2): 206–209.
- STURLUSON, Snorri. 1848. *Edda Snorra Sturlusonar eða Gylfaginning, Skáldskaparmál og Háttatal*. Reykjavík. Sveinbirn Egilsson.
- STURLUSSON, Snorri. 1997. *Edda: Gylfaginning – Obamnjivanje Gylfija*. Zagreb: Artresor naklada.
- The Volsunga Saga*. 1907. Translated from the Icelandic by Eiríkr Magnússon and William Morris. London, Stockholm, Copenhagen, Berlin, New York: Norricena Society.
- ZIPES, Jack. 1984. *Breaking the magic spell: radical theories of folk and fairy tales*. New York: Methuen.
- ZIPES, Jack. 2001. *The Great Fairy Tale Tradition: from Straparola and Basile to the Brothers Grimm*. New York: W. W. Norton.

MREŽNI IZVORI

- „Ashlad, the foolish hero”. *The Princess on the Glass Hill*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/The_Princess_on_the_Glass_Hill#Norway (20. 10. 2025.)
- ASHLIMAN D. L. *Sleeping Hero Legends*. <https://sites.pitt.edu/~dash/sleep.html> (18. 8. 2025.)

IZVORI, RUKOPISNE ZBIRKE

PRIMARNE ZBIRKE, IZVORI:

- BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja. 1956. *Folklorna građa s Pelješca i Neretve 1956*. IEF rkp. 257. URL: <https://repozitorij.dief.eu/a/?pr=iiif.v.a&id=69312&tify={%22view%22:%22thumbnails%22}> (18. 7. 2025.)
- BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja. 1964. *Narodne pripovijetke, predaje i pjesme s Neretve i Pelješca 1964*. IEF rkp. 883. URL: <https://repozitorij.dief.eu/a/?pr=iiif.v.a&id=69968&tify={%22view%22:%22thumbnails%22}> (18. 7. 2025.)

SEKUNDARNE ZBIRKE:

- BOŠKIĆ, Mato. 1894. *Narodno blago iz Bosne i Hercegovine; sv. 2; Narodne pripovijetke*. IEF rkp. 365.
- Hrvatske narodne priče, anegdote i predaje sa Dugog otoka (Sali) i sa otoka Sestrinja*, 1958. IEF rkp. 294.
- KRAÜSEL, Nada. 1955. *Folklorna građa okolice Medaka*. IEF rkp. 218.
- STROHAL, Rudolf. *Iz ostavštine; Zapisi, priče i korespondencija*. IEF rkp. 178.
- TAŠ, Lelja. 1953. *Narodne pjesme, običaji i priče kotara Pazin*. IEF rkp. 99.
- Zbirka Baltazara Bogišića*. 1885. IEF rkp. 189.

POPIS ISTRAŽIVANIH PROZNIH TEKSTOVA:

Odrubila mu glavu i postao kralj: Kazivao Miće Dropulić. Zapisala Maja Bošković-Stulli 20. 9. 1956. u Opuzenu. Maja Bošković-Stulli: *Folklorna građa s Pelješca i Neretve 1956*. IEF rkp. 257, str. 34–37. Aa-Th // ATU: 531.

Papalugonja: Kazivala Joza Barbir, rođ. Tutavac 1877. Rodom iz Slivna. Zapisala Maja Bošković-Stulli 12. 10. 1964. u Kuli Norinskoj. Maja Bošković-Stulli: *Narodne pripovijetke, predaje i pjesme s Neretve i Pelješca* 1964. IEF rkp. 883, str. 70. Aa-Th // ATU: 530.

Čarobnjakov učenik: Kazivao Mate Suton, rođ. 1885. Zapisala Maja Bošković-Stulli 22. 9. 1956. u Vidu. Maja Bošković-Stulli: *Folklorna građa s Pelješca i Neretve 1956*. IEF rkp. 257, str. 67–70. Tekst je tiskan 1987. godine u knjizi Maje Bošković-Stulli *U kralja od Norina: priče, pjesme, zagonetke i poslovice s Neretve*. Galerija „Stećak” Klek. Metković – Opuzen, str. 21, 22. Aa-Th // ATU: 325, 325 *.

Šegrt kumi Smrt: Kazivala Anica Jerković, rođ. Plečaš 1893. u Momićima. Zapisala Maja Bošković-Stulli 18. 10. 1964. u Kuli Norinskoj. Maja Bošković-Stulli: *Narodne pripovijetke, predaje i pjesme s Neretve i Pelješca* 1964. IEF rkp. 883, str. 74–76. Tekst je tiskan 1987. godine u knjizi Maje Bošković-Stulli *U kralja od Norina: priče, pjesme, zagonetke i poslovice s Neretve*. Galerija „Stećak” Klek. Metković – Opuzen, str. 25, 26. Aa-Th // ATU: 332.

Brat zmajoubojica: Kazivao Ivo Tutavac, Zapisala Maja Bošković-Stulli 20. 9. 1956. u Opuzenu. Maja Bošković-Stulli: *Folklorna građa s Pelješca i Neretve 1956*. IEF rkp. 257, str. 38, 39. Aa-Th // ATU: 312.

Nadmudrio divove – džinove: Kazivala Jurka Jerković, rođ. Barbir 1909. Zapisala Maja Bošković-Stulli 12. 10. 1964. u Kuli Norinskoj. Maja Bošković-Stulli: *Narodne pripovijetke, predaje i pjesme s Neretve i Pelješca* 1964. IEF rkp. 883, str. 78–82. Tekst je tiskan 1987. godine u knjizi Maje Bošković-Stulli *U kralja od Norina: priče, pjesme, zagonetke i poslovice s Neretve*. Galerija „Stećak” Klek. Metković – Opuzen, str. 31–33. Aa-Th // ATU: 1049.

Tri brata i džini: Kazivala Tomica Jelčić, rođ. Batinović 1892. u Desnama. Zapisala Maja Bošković-Stulli 12. 10. 1964. u Krvavcu. Maja Bošković-Stulli: *Narodne*

pripovijetke, predaje i pjesme s Neretve i Pelješca 1964. IEF rkp. 883, str. 97–100. Aa-Th // ATU: 1049.

Stol, magarac i štap: Kazivala Senka Markota, rođ. 1950. u Vidu. Zapisala Maja Bošković-Stulli 8. 10. 1964. u Metkoviću. Maja Bošković-Stulli: *Narodne pripovijetke, predaje i pjesme s Neretve i Pelješca* 1964. IEF rkp. 883, str. 11–14. Aa-Th // ATU: 563.

Stol, magarac i štap (a): Kazivala Manda Zonjić, rođ. Bebić 1931. godine. Rodom iz Podravnice. Zapisala Maja Bošković-Stulli 21. 9. 1956. u Opuzenu. Maja Bošković-Stulli: *Folklorna građa s Pelješca i Neretve* 1956. IEF rkp. 257, str. 51.–53. Aa-Th // ATU: 563.

FUNCTIONS AND ACTUALISATION OF THE HERO CHARACTER IN FAIRY TALES FROM THE NERETVA VALLEY

DENIS VEKIĆ

ABSTRACT

Seven manuscript collections contain folklore material collected through field research by the employees of the former Institute of Folk Art Zagreb in the middle of the last century in the Neretva Valley. The two manuscript collections by Maja Bošković-Stulli (1956 and 1964) are the only ones to contain fairy tales, along with other prose forms, whereas only the manuscript collections by Nikola Bonifačić Rožin and Ivan Ivančan contain legends, anecdotes, and legendary tales collected in the aforementioned area. An examination of the material has shown that the two manuscript collections by Maja Bošković-Stulli are relevant for the selection of the material studied in this paper. A total of twenty fairy tales can be identified in both collections: of these, eight feature a young man as the hero, and twelve have a heroine, or a girl, as the main character. Due to the format of the paper in the journal, the study will focus on a young man who fulfils the functions of the fairy tale hero. The paper focuses on the principles and methods of the hero's realisation in overcoming tasks and challenges, as well as on the hero's attributes. They are realised through physical strength, strength of mind/cunning, and magical help. Specific motives for the realisation of the young man as a hero of a fairy tale will be studied in order to determine the ways in which these three different paths of the hero are realised. The analysis of character functions will use the cultural-historical method to show the laws of shaping the hero's world in the context of the feudal Middle Ages, the socio-historical method to study the way in which the hero's character achieves a rise on the social ladder with a focus on the psychoanalytic and mythological approach to attempt to point out motifs of archetypal value in the context of psychoanalytic reading of fairy tales.

KEYWORDS:

fairy tale, hero, motif, Neretva Valley, oral literature